B. Kis Anna

A nemzetközi jog fragmentálódása és/vagy pluralizációja[1]

Bevezetés

1. Ma a nemzetközi jog fontosabb szerephez jut a nemzetközi színtéren, mint valaha. Új bíróságok és egyéb jogalkalmazó szervek születtek, olyan funkcionálisan speciális területek kerültek a nemzetközi jog hatálya alá, mint például a kereskedelempolitika, a környezetvédelem vagy a menekültkérdés. A jogforrások és jogi szervek körének bővülésével elindult a jog mélyülése és kiterjedése, nem is szólva a specializáció okozta hatékonyság-javulásról. Egyre több nemzetközi aktor kapcsolódik be az államokon túl, nem csak a jogalkotás és a jogértelmezés folyamatába, hanem a jogi procedúrákba is. Az államok és egyének elszámoltathatósága a jog eszközeinek hibridizációja által egyre inkább lehetségessé válik, így közeledve a nemzetközi jog kikényszeríthetőségének ideálképe felé. A hidegháború után felerősödött folyamatok világszerte jogszerű, igazságos és demokratikus működés felé viszik a nemzetközi rendszert. Igaz ez?

Mindenesetre a kérdés egyáltalán nem ilyen egyértelmű. A nemzetközi jog aktuális folyamataival kapcsolatban a tudományos vita aktívan zajlik, az előző bekezdésben tett kijelentések sokkal inkább kérdések még. A felvázolt ideálkép csak az egyik a sokféle álláspont közül, amelyekkel a szakértők a nemzetközi bíróságok proliferációja, a nemzetközi jogi szereplők bővülése, illetve az ezekkel együtt járó jelenségek magyarázatát adják. A pesszimistább álláspontok a nemzetközi jog differenciálódásáról és fragmentálódásáról beszélnek. A kiterjedés és a specializáció okozta töredezés veszélyét említők és a jog mélyüléséről és specializációról beszélők, továbbá a nemzetközi jog jogi létét megkérdőjelezők és az annak univerzalizmusát hirdetők, valamint a Nemzetközi Bíróság (International Court of Justice – ICJ) jogköreinek megerősítését, intézményi reformját szorgalmazók és a bíróságok közti erősebb kommunikációt hirdetők vitája ez.

2. Dolgozatomban a nemzetközi jog differenciálódásának és fragmentálódásának kérdését fogom részletesebben elemezni. Célom az, hogy a jelenségek elemeit megragadjam, okait feltárjam, következményeit vizsgáljam és az egészet keretrendszerbe helyezve értelmezzem. A kérdés tehát az, léteznek-e a fent említett folyamatok, és ha igen, milyen formában.

A kérdés aktuálisan igen fontos, hiszen erről való válaszaink következtetései nem csak elméleti, hanem gyakorlati jelentőséget is hordozhatnak, méghozzá abból a

[1] A dolgozat I. helyezést ért el a XXXI. OTDK-án (Társadalomtudományi Szekció, Nemzetközi Tanulmányok I. tagozat). Konzulens tanár: Molnár Tamás.

szempontból, hogy szükség van-e a nemzetközi jog reformjára, illetve hogy ha szükség van, akkor hogyan kell ennek megvalósításában elindulni. A téma tehát kiemelten aktuális, ezt a hidegháború vége, illetve a felgyorsult globalizáció által generált politikai, gazdasági, szociális és morális folyamatokkal való szoros kapcsolata mutatja. Ebből is következik az, hogy a nemzetközi jog változásait csak a többi terület változásaival együtt lehet és kell értelmezni, hiszen a folyamatok mélyről jövő okai megegyeznek.

A kérdés elemzéséhez igyekeztem éppen ezért szélesebb spektrumról eszközrendszert választani. Bár a kérdés elsősorban továbbra is nemzetközi jogi, a széles körű interdependencia miatt mind jogelméleti, mind politikaelméleti szemszögből megvizsgáltam azt. Dolgozatom felépítésében azt a vizsgálati módszert követtem, hogy az elemzés különböző pontjain (jelenségek leírása, okok, magyarázatok keresése, következtetések) több oldalról tekintettem át a válaszokat.

A vizsgálathoz elsősorban másodlagos forrásokat használtam, feltárva ezzel a nemzetközi jogban (és részben a politikaelméletben) folyó jelenlegi, illetve bizonyos régebbi vitákat.

3. A dolgozat szerkezeti felépítését illetően az 1. fejezet a jelenségek leírásáról, az adott helyzet részletes jellemzéséről szól. Az 1.1. alfejezet néhány alapvető nemzetközi jogi fogalom tisztázására szolgál, amelyekre a későbbiekben szükség lesz, egyértelművé válik ugyanis segítségével, hogy milyen értelemben használom a fogalmakat. Ezen felül a fejezetben röviden említek egy különösen fontos, a nemzetközi jog alapvető lényegét érintő jogelméleti vitát is.

Az 1. 2. alfejezetben lesz szó arról, hogyan is lehet a nemzetközi jogot korszakolni, lehet-e a politikai korszakoláshoz hasonlóan értelmezni fejlődését. A fejezet részletesen leírja ezen túl a nemzetközi jog aktuális folyamatait, annak elemeit részben egyenként is tárgyalva. A fragmentálódás és differenciálódás jelenségének leírására is itt kerül sor.

A folyamatok leírása után azok kontextusba helyezésére a 1.3. alfejezet vállalkozik. Ebben a globalizáció felgyorsulásának legfontosabb elemei, mint az univerzalizáció és a regionalizáció egymással látszólag ellentétes, valójában párhuzamos folyamata, az Észak–Dél szakadék, a nemzetközi politika és jog témáinak változása és még néhány hasonló folyamat leírására kerül sor. A látszólag igen különböző folyamatok közös keretrendszerbe helyezéséhez a nemzetközi politika vizsgálati rendszerét használtam fel.

A nemzetközi jogi szakértők, kutatók körében kibontakozó, a jog töredezésével illetőleg elmélyülésével foglalkozó vitát a 1.4. alfejezetben tárgyalom. Itt megemlítem a kérdés megvitatására tett nagyobb szabású kísérleteket, a különböző szerzők cikkeinek fontos részleteit kiemelve. A vita nyilvánvalóan nem egyszerűen optimista és pesszimista oldalból áll, ezért annak strukturálására, fő törésvonalainak feltárására is kísérletet teszek.

A 2. fejezet 2.1. alfejezete továbbmegy a leírásnál, itt a folyamatok elemzéséről, magyarázatáról, bizonyos megoldási javaslatokról írok. Reflektálva a korábbi

fejezetben feltárt vitára, a szerzők állításaival, érvelésével kapcsolatos álláspontomat fejtem ki, illetve a vita fő kérdéseire egyfajta választ is adok.

A nemzetközi jogi kérdések vizsgálatára a nemzetközi politika elemzési kereteit számomra meglepő módon viszonylag ritkán használják segítségül, ezért megpróbálom egy példán keresztül bemutatni azt, hogy egy nemzetközi jog kérdést hogyan lehet egy nemzetközi politikai elméleten keresztül vizsgálni, illetve e választott szemüveg alapján bizonyos részletek megértéséhez közelebb jutni. Éppen ezért elemzésemhez nem jogi, hanem kifejezetten politikai elméletet választottam, a jelen nemzetközi jogi folyamatok elemzését a kozmopolitanizmus elméletének lencséjén keresztül teszem meg.

1. A nemzetközi jog differenciálódása és fragmentálódása

1.1. Definíciók, előfeltevések

Jelen fejezet célja annak tisztázása, hogy a dolgozatomban a nemzetközi jogi fogalmakat milyen értelemben használom, így itt néhány alapfogalom, illetve „buzzword" kerül meghatározásra.

A nemzetközi jog meghatározásához többféle definíciót is használok, amelyeknek közös lényege megmutatja a fogalom általánosan elfogadott tartalmát. A Bokorné Szegő Hannától kölcsönzött **definíció** szerint: „A nemzetközi jog azoknak a magatartási szabályoknak az összessége, amelyek a nemzetközi jog alanyai […] közötti kapcsolatok rendezését szolgálják és az államok megegyezésével jönnek létre."[2] Herczegh Géza a következőképpen határozza meg a nemzetközi jogot: „Azoknak a kötelezőnek tekintett magatartási szabályoknak az összessége, amelyeket e jog alanyai – elsősorban az államok – kifejezett vagy hallgatólagos megegyezés útján hoznak létre egymás közti kapcsolataik rendezése érdekében, és amelyeket az egyénileg vagy közösen fellépő államok szükség esetén kényszer alkalmazásával érvényesítenek."[3] Itt fontos felfigyelnünk az érvényesítés és a kényszer kihangsúlyozására. Egy másik nemzetközi joggal foglalkozó tankönyv szerint: „A nemzetközi jog a nemzetközi közösség körében alkalmazandó jog." „A nemzetközi közjog államok közti kapcsolatokat szabályoz."[4] Egy további definíció szerint: „A nemzetközi közjog az államok – valójában képviselőik – által alkotott normákat és szabályokat jelenti, amelyeket elsősorban egymás közti kapcsolataik, illetve egyes belső ügyek közös szabályozására hoznak létre."[5] Miket tekinthetünk tehát közös elemnek a definíciókban? Hogy a jog normák és magatartási szabályok összessége, hogy ezek kötelezőek, illetve hogy ezeknek célja az aktorok közti

[2] Bokorné Szegő Hanna (2003): *Nemzetközi jog*. Aula Kiadó, Budapest. 11.
[3] Herczegh Géza (szerk.) (1993): *Nemzetközi jog*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 28.
[4] Dinh, Nguyen Quoc – Daillier, Patrick – Pellett, Alain (1998): *Nemzetközi közjog*. Osiris Kiadó, Budapest. 48–49.
[5] Kardos Gábor – Lattmann Tamás (szerk.) (2010): *Nemzetközi jog*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 23.

kapcsolatok szabályozása. A vitatott elemek pedig: részben a szereplők (államok vagy több), de még sokkal inkább a formális és informális kikényszeríthetőség.

A definíciók természetesen a nemzetközi közjogra értendők, dolgozatomban a nemzetközi jog kifejezést a nemzetközi közjogra fogom alkalmazni. Ebből következőleg a **nemzetközi jog** fő **célja** a nemzetközi béke és biztonság biztosítása, az aktorok közötti megegyezés segítségével.

A nemzetközi jog jogként való felfogásának lehetősége azonban egyáltalán nem olyan egyértelmű, mint az a definíciók alapján tűnik. Többek között például John Austin nagyhatású jogfilozófiai elmélete szerint a jog alapja a szuverén, ennek alapján a nemzetközi jog világkormány, illetve világállam hiányában nem minősíthető jognak.[6]

H.L.A Hart könyvében (*The concept of law*) ezt bírálva a jogi rendszereket úgy különíti el a nem jogiaktól, hogy míg az utóbbiak csupán primer normákat tartalmaznak, addig az előbbiek rendelkeznek szekunder normákkal is, azaz olyanokkal, amelyek bizonyos esetekben lépnek életbe, ezek a bizonytalanság, rugalmatlanság és hatékonytalanság problémáinak kiiktatására szolgálnak.[7] Ennek alapján a nemzetközi jog mégis jogi rendszernek minősül. Hart azon az alapon bírálta Austint, hogy elmélete túlságosan is leegyszerűsítő. Hart elmélete igen nagy jelentőségű, a nemzetközi jogi elemzéseknél pedig különösen fontos szerepet játszik mind a nemzetközi jog definiálásában, mind pedig a hierarchia kérdésében, ezeket a későbbi fejezetekben még érinteni fogom.

A **nemzetközi jog alanyai** alatt a továbbiakban elsősorban az államokat, illetve a nemzetközi szervezeteket értem, másodsorban egyéneket és bizonyos különleges entitásokat.[8] A nemzetközi jog alanyai hozzák létre a **nemzetközi jog forrásai**t, azaz tételesen felsorolva: nemzetközi szerződések, nemzetközi szokásjog (köztük a ius cogens normák, amelyek feltétlen alkalmazást igényelnek, azaz nem engednek meg eltérést), a nemzetközi szervezetek határozatai, az államok egyoldalú jognyilatkozatai, illetve az ún. nemzetközi soft law.[9] A jogforrások gazdagságából, illetve abból, hogy bár van köztük egyértelmű, minden aktor által elfogadott hierarchia, a források mégis tartalmukban eltérő, sőt akár ellentétes szabályokat fogalmazhatnak meg. Ezen probléma okát, fennállásának magyarázatait, illetve lehetséges feloldását a továbbiakban tárgyalni fogom. A **nemzetközi jog alapelvei** közül csak néhányat sorolok fel, amelyek dolgozatom szempontjából fontosak lesznek, ezek: államok szuverenitása, szuverén egyenlősége, az erőszak alkalmazásának tilalma, a beavatkozás tilalma[10], illetve a nemzetközi jog egysége és univerzalitása.

Ez utóbbi kettő kiemelten fontos, éppen vitatottsága miatt. A nemzetközi jog **egység**ének koncepciója mögött a nemzetközi jog természetjogként való felfogása áll,

---

[6] Austin, John: (1832): *The Province of Jurisprudence Determined*. Cambridge University Press, Cambridge. Idézi: Singer, Marcus G. (1963): Hart's Concept of law. *The Journal of Philosophy*. 60/8. Forrás: http://www.jstor.org/stable/pdfplus/2023267.pdf. 199.

[7] Hart, H.L.A. (1961): *The Concept of Law*. Oxford University Press, Oxford. Idézi: Singer 1963: 200–201.

[8] Shaw, Malcolm N. (1997): *International law*. Cambridge University Press, Cambridge. 133–177.

[9] Kardos – Lattmann 2010: 51–59.

[10] Uo. 38–40.

ugyanis így a nemzetközi jog egysége abból adódik, hogy bizonyos alapvető jogelveket, alapnormákat (ezek köre szintén vitatott) kötelező erejűnek ismerünk el, *ius cogens*-nek tekintünk olyan értelemben, hogy bármilyen jog, ami ellenkezik vele, automatikusan semmisnek tekinthető. Ez voltaképpen a nemzetközi jog ontológiai preambuluma.[11] A nemzetközi jog egysége tehát azt jelenti, hogy mivel minden jogi norma, illetve jogszabály kötelezően megfelel ezeknek az alapelveknek, a nemzetközi jogrendszer voltaképpen egységes alapelvekre épül, tehát nem lehet benne konfliktus, egységesnek tekinthető. Az **univerzalitás** kérdése még ennél is sokkal vitatottabb.[12] Eszerint ugyanis bizonyos nemzetközi jogi alapelvek – értve ez alatt az előbb említetteket – a nemzetközi jog minden szereplőjére kötelező érvényűnek tekinthetők. Azaz nemcsak, hogy a jog szabályai között nem lehetséges konfliktus, hanem a jogforrások által diktált magatartások és az államok (vagy más szereplők) eljárása között sem állhat fenn különbség a jog megsértése nélkül.

Dolgozatom témája, a fragmentálódás és a differenciálódás jelensége, illetve az ezt kísérő vita pontosan a nemzetközi jog egységével és univerzalitásával áll kapcsolatban. A differenciálódás a nemzetközi bíróságok, illetve joghatóságok proliferációját, a fragmentálódás pedig ezzel összefüggésben a nemzetközi jog egységének széttöredezését jelenti. A differenciálódásról és fragmentálódásról szóló vita alapja, hogy a jog egységét és univerzalitását feltételezők és ezt megőrizni kívánók attól tartanak, hogy ezek az új folyamatok a jog teljes széttöredezéséhez, illetve ún. self-contained regime-ek, azaz zárt vagy autonóm rezsimek létrejöttéhez vezetnek. A változás okainak feltérképezése, ezek magyarázata, illetve a lehetséges megoldások alkotják a vita sarokpontjait. Én is e séma alapján fogok haladni, megvizsgálva először a változás történeti folyamatát.

1.2. A nemzetközi jog: egykor és ma

A nemzetközi jog változásának értelmezéséhez mindig a kor nemzetközi politikai terét kell megvizsgálnunk, hiszen a jog fejlődését a politikai színtéren történő változások generálják. A nemzetközi politikai eseményeitől, aktoraitól és uralkodó nézeteitől függően változik a nemzetközi jog tartalma, kiterjedése és jelentősége. Ebben az alfejezetben a nemzetközi politikai korszakváltásoknak a nemzetközi jogra gyakorolt hatását figyelve megkülönböztetek három korszakot az ezek közti különbségek hangsúlyozásával. A harmadik korszak, amely alatt a hidegháború utáni évtizedeket értem, új jelenségei közé tartozik a dolgozatom témájául szolgáló differenciálódás és fragmentálódás is, ezért fontos megvizsgálni, hogy mi a korszak differentia specificája, milyen változásokat látunk a második és a harmadik korszak között.

Politikaelméleti alapú értelmezésem alapján a nemzetközi jognak megkülönböztetem egy nulladik korszakát, értve ez alatt a vesztfáliai béke (1648) előtti időket, mivel azonban ebben az időben nem létezett egyetemes struktúra sem a nemzetközi politikában, sem a nemzetközi jogban (amely legfeljebb bilaterális szerződésekre

[11] Prost, Mario (2008): *Les unités du droit international et la politique de la fragmentation*. McGill University, Montréal. 25–41.

[12] A vita bővebb kifejtéséhez lásd a 2.4. alfejezet.

korlátozódott), ennek elemzése nem képezi a dolgozatomban szereplő összehasonlítás tárgyát.

Az **első korszak**, amelyet a nemzetközi politika klasszikus vesztfáliai időszakának nevezhetünk, nagyjából **1648-tól a második világháborúig** tart.[13] Ekkor a nemzetközi politika szereplői az **államok**, amelyeket államfők, illetve államférfiak képviselnek. Az államon kívül semmilyen más jogalanyt nem ismerek el nemzetközi síkon, nemzetközi szervezetek csak a korszak vége felé és akkor is igen parciális, technikai és nem politikai jelentőségű kérdésekre szakosodva jönnek létre, mint például a Nemzetközi Posta Unió, nemzetközi bíróságokról ekkor még egyáltalán nincs szó.[14] A nemzetközi jog formailag a bi- és multilaterális szerződések mellett nagyhatalmi kongresszusokkal, pl. Bécsi Kongresszus (1814-15), illetve Berlini Kongresszus (1878) is kiegészül. A politikában és ebből következően a jogban alkalmazandó legfőbb alapelvek mind az államok **szuverenitás**ának sérthetetlenségéből eredeztethetőek. Így válik az egyik legfontosabb princípiummá a **be nem avatkozás (non-intervenció)**.[15] Az erőszak alkalmazásának legitimitását bevett szokásjogi szabályok határozzák meg, úgymint a diplomáciai jog, illetve a háborús jog (a jus ad bellum, illetve a jus in bello együttesen). Fontos kiemelni, hogy ekkor a háború tilalmáról vagy elítéléséről szó sincs, csupán a jogosnak ítélt keretek és formák határozódnak meg. A nemzetközi jog legfőbb fókusza katonai-hatalmi jellegű, az államok közötti egyéb ügyek is ilyen hangsúlyt kapnak. A nemzetközi jog korlátozott voltát jellemzi az is, hogy földrajzilag kizárólag Európára, illetve az európai hatalmak által gyarmatosított területekre korlátozódik.

Jelentős változásokat az első, de még inkább a második világháború után érzékelhetünk, ezért innen számítom a **második**, érett vagy modern nemzetközi jogi **korszak**ot. A politika legfőbb szereplői továbbra is az államok, akiket egyre jellemzőbben megbízott, szakosodott tisztségviselők képviselnek. Fontos megjegyezni azt, hogy ekkor már a nemzetközi szervezetek, elsősorban mint az államok által létrehozott **másodlagos szereplők**, szintén megjelennek a nemzetközi politikai fórumokon, jelentőségük és számuk a korszakban egyre nő. Megjelennek az első nemzetközi bíróságok, amelyek – kezdve a nürnbergi törvényszékkel – elsősorban az emberiség elleni, illetve háborús bűnöket elkövetők elítélésére szolgálnak.[16] A nemzetközi szervezetek megjelenésének nagymértékben a „nagy háborúk" által előidézett kiábrándultság az oka, amely a békét mindennél előbbre helyezi és ennek megvalósításának lehetőségét többé nem pusztán az államok kooperációjában, hanem azok békére kényszerítésében látja, amely kényszerítésnek eszközeivé a nemzetközi szervezetek válnak. A nemzetközi rendszer alapelveként a szuverenitás megmarad, ellenben az ebből következő **non-intervenció** elv kissé **megrendül** annak következtében, hogy az **emberi jogok,** illetve a **katonai biztonság** koncepciója sokkal nagyobb jelentőséghez jut. Ennek értelmében olyan ország ügyeibe, ahol a

[13] Armstrong, David (2008): The evolution of international society. In: Baylis, John – Smith, Steve – Owens, Patricia (2008): *The globalization of world politics. An introduction to international relations*. Oxford University Press, Oxford. 44–48.

[14] Willets, Peter (2008): Transnational actors and international organizations in global politics. In: Baylis – Smith – Owens 2008: 332–345.

[15] Armstrong 2008: 40.

[16] Willets 2008: 332–345.

legalapvetőbb emberi jogok sincsenek tiszteletben tartva, vagy amely ország agresszív külpolitikájával a nemzetközi békét és biztonságot veszélyezteti, a katonai beavatkozás elfogadható, sőt jogosnak minősíthető. Ezzel ugyan az erőszak alkalmazását erős morális alapon betiltják az államok, azonban egyben „kiskapukat" is fogalmaznak meg maguknak. A nemzetközi jog tehát formailag a szerződések mellett a nemzetközi szervezetek tevékenységével is kibővül. A második korszak legnagyobb jelentősége mégis a **nemzetközi jog egyetemességének kialakulásá**ban áll, a jog fókusza földrajzilag az egész világra, témáit tekintve pedig a kizárólagos katonai fókusztól elszakadva a Barry Buzan, Ole Waever és Jaap de Wilde[17] által említett másik négy szektorra (gazdasági, politikai, szociális/társadalmi és környezeti) is kiterjed.

A második korszakhoz kapcsolódó nemzetközi politikai és jogi szerkezetben azonban a hidegháborút követően folyamatos változások kezdtek el mutatkozni. Az első és második korszak elemzéséről igen kiterjedt és viszonylag konszenzusos szakirodalommal találkozhatunk, a **harmadik korszak**ban azonban már az ez által felvetett új kérdések relevanciájáról, létjogosultságáról is megoszlanak a vélemények. A ma is zajló változásoknak és azoknak okainak leírására már történtek erőfeszítések, az igazi kérdés azonban az marad, mi ezeknek a következménye és implikációja.

Az **aktorok tekintetében való fejlődés** a következőképp írható le: az államok és az általuk létrehozott nemzetközi szervezetek mellett a transznacionális vállalatok, civil és non-profit szervezetek, a globális társadalom, sőt az egyes világpolgárok szerepének növekedése egyértelműen érezhető. Arról, hogy ennek ellenére az államok továbbra is a politika legfontosabb alakítóinak minősülnek-e, vita folyik, mindenesetre szerepük csökkenése tagadhatatlan. Az emberi jogok hangsúlya a szabadságról a biztonságra tevődik át. A formák teljesen kitágulnak, a nemzetközi politikába való beleszólás lehetőségei a globális kommunikáció átalakulásával megváltoznak, a globális társadalom születésére utaló jelek mindenki számára nyilvánvalóak. Ha a most említett változásokat nem is ismerjük el fontosnak, az állami szuverenitás erejének csökkenése, mint a legalapvetőbb átalakulás, egy új korszak hajnalát jelzi. Az említett nemzetközi politikai átalakulások tükrében feltehetjük a kérdést, mit okoznak ezek a változások a nemzetközi jogban?

A nemzetközi jognak a nemzetközi politika átalakulásához kapcsolódó új folyamatai két fogalomban foghatóak meg, jelesül a **fragmentálódásban és a differenciálódásban**. Burke-White nyomán[18] ennek hét elemét tekintem a következőkben meghatározónak, kihangsúlyozva viszont, hogy én ezeket csak mint kérdésköröket ismerem el, nem pedig az általa tett állítások értékelő tartalmával egyetemben. Ezek a felmerülő jelenségek tehát a következőek:

a. a nemzetközi jogalkalmazó szervek proliferációja és diverzifikációja
b. a jogi normák kiterjedése és emiatt a konfliktusok létrejöttének nagyobb veszélye
c. a nem állami szereplők nemzetközi jogi szerepének növekedése

[17] Buzan, Barry – Waever, Ole – de Wilde, Jaap (1998): *Security. A new framework for analysis*. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers. London. 7–8.

[18] Burke-White, William W. (2004): International legal pluralism. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 964.

d. a nemzetközi jogi szervek által alkalmazott általános jog közös tartalmának léte vagy nemléte
e. jogi szervek közötti párbeszéd megváltozása
f. a korábbi procedúrák harmonizálásának kérdése
g. a nemzeti és nemzetközi bíróságok közötti kapcsolat megváltozása

Ezek az elemek máshol más tipizálás szerint a következő neveken is megjelennek: a nemzetközi szervezetek bírói jogkörének növekedése (mind az ilyesfajta jogkörrel rendelkező szervezetek számát, mind a jogkör erejét illetően), a self-contained rezsimek kialakulása, a lex specialis növekvő szerepe. A kérdések, amiket ezekkel kapcsolatban fel kell tennünk, a következőek: léteznek-e ezek a változások, és ha igen, milyen volumenűek? Hogyan befolyásolják ezek a változások a nemzetközi jog természetét? Hogyan befolyásolják a jog működését? Minősíthetjük-e ezeket a folyamatokat jónak, illetve rossznak? Ha negatívan értékeljük őket, mit tehetünk ellenük?

A kérdések a nemzetközi jogban ma igen hangsúlyos kutatási területet alkotnak, vitákat generálnak. A következőkben a nemzetközi környezet részletesebb elemzése után (amelyre a folyamatok magyarázatához van szükség) a szakirodalom elemzésével a viták jelenlegi állását fogom áttekinteni.

1.3. A nemzetközi jog változásainak világpolitikai kontextusa

Az előző fejezetben említett nemzetközi politikai és jogi változások, illetve azok hátterének részletesebb kifejtésére ez a fejezet szolgál.

A 20. század második felében elinduló folyamatok, amelyek az „**új világrend**”-hez („new world order”) vezettek, nyilvánvalóan nem csak politikaiak, hanem gazdaságiak, történetiek, sőt egyesek szerint morálisak is voltak. Az „új világrendről” először George H. Bush amerikai elnök beszélt az első Öbölháború kapcsán.[19] Azóta a fogalmat a nemzetközi politikában gyakran a hidegháború utáni, a poszt-vesztfáliai, a globalizációval is jellemezhető új korszak átfogó neveként alkalmazzák. Ugyan az új korszak léte, illetve a változás mértéke vitatott, éppúgy, mint az, hogy a folyamatok jó vagy rossz irányba mutatnak, a változás bizonyos elemeit azonban senki nem vitatja el. Ezek az elemek az új rend koncepcióból is adódóan teljesen univerzálisak, nem csak a politika vagy a jog világára hatnak, hanem az élet minden területét érintik a gazdaságtól az orvostudományon át az adatvédelemig. Ebben a fejezetben ezeket a jellemző változásokat fogom egyenként, részletesebben tárgyalni.

Először a **strukturális változásokat** tekintem át, amelyek a rendszer egészét szerkezetileg befolyásolják. Tehát voltaképpen a rendszer egységének – széttöredezettségének, hálózatosságának – atomizálódásának, univerzalitásának – regionalitásának kérdése ez.

[19] Dunne, Tim (2008): Liberalism. In: Baylis – Smith – Owens 2008: 115.

A hidegháború utáni rendszer három fő és egymással részben ellentétes jellemzője az univerzalitás-multilateralizmus-hálózatosság, a regionalizmus-autonómia és az Észak-Dél rendszer.[20]

A **hálózatosság** a nemzetközi rendszer talán leglátványosabb jellemzője, amely a nemzetközi szervezetek, intézmények, rezsimek formáiban nyilvánul meg, ennek könnyen észrevehető jelei a globálisan összefonódott világgazdaság, az információs hálózatok, nemzetközi szervezetek univerzális működése (mint például az ENSZ), globális környezetvédelmi, emberi jogi, illetve kereskedelmi rezsimek létrejötte.[21] A hálózatosság jellemzőjének okai között egyértelműen a hidegháborús korlátok leomlását, illetve a technológiai (főként információs technológiai) fejlődést említhetjük.

A **regionalizmus**, regionalizáció ezzel ellentétes folyamata paradox módon az univerzalitást kiegészítve, azzal párhuzamosan jelentkezik. Ez alatt több fontos változást is érhetünk, egyrészt a regionális integrációk létrejöttét az egyre erősödő regionális érdekek mentén (például környezetvédelemmel, kereskedelemmel, katonai biztonsággal kapcsolatban), másrészt a nemzetállam elterjedését, a hidegháborúhoz képest látszólag széles körű autonómiáját, illetve ebből következően az identitások erősödésében játszott szerepét (erről még később lesz bővebben szó).[22] A régió itt természetesen két különböző szintre utalhat, a nemzetállam alatti régiókra illetve a néhány állam által alkotott régiókra.

Mind a regionalizáció, mind a nemzetállamok szerepének látszólagos növekedése ugyanarra vezethető vissza, méghozzá a második világháború, illetve a hidegháború után történt történelmi változásokra, amelyek az államok számának növekedéséhez és ezzel befolyásuk csökkenéséhez vezettek. Ezek alatt a változások alatt természetesen a dekolonizációt és a Szovjetunió felbomlását, illetve az ezzel összekapcsolódó kelet-közép-európai rendszerváltásokat értem. A legfontosabb kihangsúlyozandó elem az, hogy itt nem csupán az államok számának növekedéséről van szó, de az államoknak központi anyaországbeli irányítás alól vagy fix befolyási övezetekből való kikerülése is, amely magával hozza az államok globális politikát befolyásoló képességének csökkenését, illetve az államok érdekeinek különválását, elhagyva a szilárd közös érdekű érdekcsoportokat. (Ez voltaképpen a 19-20. század imperialista multipoláris rendszeréhez, illetve a hidegháború szigorúan behatároltan bipoláris rendszeréhez képest egy szétesést, fragmentálódást jelent.)

A regionalizáció és a hálózatosság együttes következményeként az államok hatásköre egyrészt kitágul, másrészt be is szűkül a kölcsönös függőség miatt.

A harmadik strukturális elem, a **két rend (Észak és Dél)** már kevésbé univerzálisan elfogadott és sokkal többször normatív felhanggal emlegetett különbsége, szétválása. Az északi és déli félteke között akkora különbség van a világpolitikában, mind befolyást, gazdasági fejlettséget, mind békét, biztonságot, szabadságot tekintve, hogy

[20] Clark, Ian (2008): Globalization and the post-cold war order. In: Baylis – Smith – Owens 2008: 564–567.

[21] Clark 2008: 566.

[22] Best, Edvard – Christiansen, Thomas (2008): Regionalism in international affairs. In: Baylis – Smith – Owens 2008: 436-438.

a szakértők számára ennek a következményeinek és megoldási javaslatainak kutatása fontossá, sőt mit több, sürgetővé vált. (Ezt mutatja például az ENSZ Biztonsági Tanács reformjának fejlődő országokra koncentráló javaslata vagy a fejlődés-gazdaságtan tudományának térhódítása.) Felmerülhet persze a kérdés, hogy a szakadékot nem írja-e felül a korábban említett kölcsönös függőség. A kutatók között erről is jelentős diskurzus folyik.[23]

A strukturális elemek után most áttérnék az inkább **tematikus** jellegűekre. Ezek nehezen elkülöníthetőek egymástól, mert ugyanazon folyamat különböző szférákban való megjelenéséről van csupán szó. A **„társadalmi"** (*social*) egyre hangsúlyosabb megjelenése a politikában, az identitás fogalmának kiszélesedése, a biztonság illetve szabadság koncepció szerepének változása, az új politikai gazdaságtan, a globális liberális kormányzat említhetők többek között.[24]

A jóléti államban a biztonság (gazdasági, társadalmi, környezeti, katonai, politikai) állam által való biztosításából is a társadalmi kerül előtérbe. Ezzel összefüggésben említhető a szabadság fogalmának átalakulása, azaz a félelemtől való szabadság, a biztonság koncepciójának a politikai jogok biztosításáról szóló szabadságjogok elé helyeződése. A „társadalmi" elsődlegessé válásával a nemzetközi politikai rend alapelvei, a szuverenitás elsődlegessége, illetve a be nem avatkozás is megkérdőjeleződik.[25]

Az **identitás** újraértelmeződésével és nagyobb szerephez jutásával foghatók meg a nyugatiasodás, illetve az ez ellen kialakuló folyamatok (tradicionalizáció, vallási fundamentalizmus). Visszautalva a strukturális elemekre, az identitás kevésbé kötődik a nemzetállamhoz, sokkal inkább regionális, civilizáció-szintű jellemzőkhöz, valláshoz, kultúrához.[26]

Az **új politikai gazdaságtan**, valamint az **emberi jogok előtérbe helyeződése** együtt is tárgyalhatók, hiszen mindkettő alapvetően a globális liberális szellemű rendszer következményei. Gazdasági tekintetben újra csak a hálózatosodás, kölcsönös függőség elem emelhető ki, valamint a kereskedelmi liberalizáció, a termelés nemzetköziesedése és a globális gazdasági rezsimek kialakulása (WTO, IMF). Az emberi jogok rendszere hasonlóképpen globális rezsimet alkot és elsősorban a nemzetközi jog terjedésén és a nemzetközi bíróságok proliferációján keresztül érvényesíti hatását.[27]

Mi az, ami mindebből a nemzetközi jog változása szempontjából fontos? A regionalizálódás és globalizálódás párhuzamos jelensége a nemzetközi jogot is **egyszerre teszi fragmentálttá és univerzálissá.** A nemzetközi jog expanziójához a globális liberális rend vezetett, ezzel az emberi jogok előtérbe kerülése a nemzetközi jog révén vált lehetővé, éppúgy, mint a különböző globális rezsimek (gazdasági, környezeti) kialakulása. Így pontosan ugyanazok a kérdések merülnek fel a nemzetközi joggal kapcsolatban, mint az egész globális világrenddel. Az egyetemesség vagy a fragmentálódás válik végül fontosabbá? A zárt rezsimek valóban zártak-e vagy a

[23] Clark 2008: 567.
[24] Uo. 564–567.
[25] Uo. 564-565.
[26] Uo. 565.
[27] Uo. 566–567.

globális hálózatokba illeszkednek bele? Ezt a nemzetközi jogi vitát tekintem át a következő fejezetben.

1.4. Jogtudományi vita a nemzetközi jog differenciálódásáról

1. A hidegháború utáni változások természetesen a nemzetközi jog területén is éreztették hatásukat. A nemzetközi bíróságok, illetve jogi szervek proliferációja felgyorsult, hiszen már a kilencvenes években kiugróan sok gazdasági bíróság (a WTO vitarendező testületei, a Nemzetközi Tengerjogi Törvényszék (ITLOS), az ENSZ Kompenzációs Bizottsága, a Világbank Független Vizsgálóbizottsága, a NAFTA, Andean és Mercosur rendszer), két ad hoc büntető törvényszék[28], egy állandó büntetőbíróság[29], illetve néhány emberi jogi bíróság (Afrikai Emberi Jogi Bíróság) jött létre.[30] A jelenség felkeltette a nemzetközi jog kutatóinak érdeklődését, akik számára a legfőbb kérdés az volt, hogy az említett proliferációban veszélyt vagy lehetőséget lássanak.

2. A New York University egyik szakmai folyóirata, a ***Journal of International Law and Politics*** 1999-ben közölte le az 1998 októberében az egyetemen tartott szimpóziumról írt beszámolókat. A cikkek egy része általánosan a nemzetközi jog fragmentálódásáról szól, mások ennek egyes bíróságoknál való kimutathatóságára koncentrálnak, én elemzésemhez az előbbieket használom.

Az itt megjelenő cikkekben egy igen optimista, pozitív kép alakult ki a töredezettség lehetséges következményeiről. Ahogy Kingsbury a cikkekhez írt előszóban összefoglalja, a szerzők néhánya szerint egyáltalán nincsen olyan szintű fragmentáció, ami veszélyeztetné a jog egységét. A jog tekinthető egységes rendszernek, ez az egység normatíve is kívánatos. A kérdés az, hogy a nemzetközi bíróságok proliferációjának lehet-e más negatív következménye a töredezésen kívül, ő ezek között említi azt, hogy bizonyos joghatóság kétes lesz, egyes esetek kettősen lesznek tárgyalva *(overlapping),* valamint azt, hogy a bíróságok joggyakorlata rutinná válik, az egymás közti egyeztetés elsikkad, és ezzel elősegítik a töredezést. [31]

Cesare Romano cikkében a változások két tényezőjét emeli ki, ezeket próbálja megmagyarázni. A nemzetközi bírói fórumok multiplikációjának okaként a hidegháború végét és ezzel a marxista-leninista nemzetközi rendszerről való felfogás eltűnését, illetve a regionális gazdasági integrációk megjelenését tartja számon. A számára másik fontos tényező a nem állami szereplők megjelenése a nemzetközi porondon, értve ez

[28] ICTR – Ruandai Nemzetközi Törvényszék, illetve ICTY – A volt Jugoszláviával foglalkozó Nemzetközi Bíróság, amelyeket az ENSZ Biztonsági Tanácsa 1965/2010. határozatában összevont és létrehozta egy új mechanizmust, International Residual Mechanism for Criminal Tribunals néven. Forrás: Un.org. http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc10141.doc.htm.

[29] ICC – Nemzetközi Büntetőbíróság

[30] Kingsbury, Benedict (1999): Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a systemic problem? *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*. 31/4. 679.

[31] Uo. 679–696.

alatt az egyéneket, nemzetközi szervezeteket és magukat a nemzeti bíróságokat. Többször kiemeli, hogy fel kell ismernünk a változásokat, amelyek a diszciplína változását, erősödését is magukkal hozzák. Szerinte ezzel a nemzetközi bíróságok szerepe is megnő, már nem csak viták rendezésére szolgálnak, hanem maguk is alkalmazzák a jogot, az államoktól függetlenül. Végeredményben úgy látja, hogy a folyamat egy koherens nemzetközi rendszerhez vezethet, most úgy tűnik, oda fog vezetni, amelynek alapja a jog és a jogszerűség lesz.[32]

Jonathan Charney teljesen másból indul ki. Szerinte a pluralizmus egyszerűen arra vezethető vissza, hogy az volt az államok célja, hogy számos különböző bíróság jöjjön létre. Ezért egyedül a hierarchia kérdése merülhet fel, egy univerzális bíróság létrehozása például, ezt azonban ő praktikusan és politikailag is lehetetlennek tartja, ráadásul ez a multiplicitás iránti igényre sem válaszolna. A multiplicitás magával hozza azt az előnyt is, hogy kísérleteket végezhetünk, hogy melyik bíróság melyik módszere visz sikerre. Kutatásokat végez arról, hogy a nemzetközi jog koherenciája veszélyben van-e és arra jut, hogy az esetek, amiket megvizsgált, egyértelműen mutatják, hogy az általános jogelvek tiszták, a nemzetközi jog alapelvei koherensek. Az egyetlen veszélyt a speciális bíróságok jelenthetik, hiszen ezeknél a cél az alapításra szintén különleges, ezzel a koherencia megkérdőjeleződhet. A megoldás persze az, hogy a Nemzetközi Bíróság (ICJ) elsőbbségét megtartsuk, tanácsadói jogköreit kiszélesítsük. Tehát az egység nincs igazán veszélyben, de azért minden bíróságnak állandóan figyelnie kell a többiek joggyakorlatára a kockázat kiküszöbölése érdekében.[33]

A Pierre-Marie Dupuy által írott cikk már az elején egyértelműen kijelenti, hogy elsődleges fókusza az ICJ. Először azt vizsgálja meg, létezik-e nemzetközi jogi rendszer egyáltalán. Erre egyértelműen igennel válaszol, majd az egység két aspektusát adja meg: formai, illetve lényegi. Szerinte a három új folyamat, ami a nemzetközi jogban kibontakozik, a következő: több szereplő (ebben egyetértve Charney-val), a nemzetközi jog által érintett témák szélesebb köre, illetve a kikényszerítésről, kikényszeríthetőségről való diskurzus. Szerinte a proliferációval a nemzetközi rendszer objektívabbá és hatékonyabbá vált, független alrendszerek pedig egyszerűen nem léteznek. Az ICJ mindenképp központi szereplő kell, hogy maradjon, de mivel a hatáskörének bővítése az ENSZ Alapszerződés módosításának útján lehetetlen, ezért maguknak a bíráknak kell szélesebben értelmezniük feladatukat, és nem csak viták rendezésére, hanem jog megállapítására (*iurisdictio*) alkalmazni jogkörüket. [34]

A szimpóziumról szóló szám lezáró írását Georges Abi-Saabtól olvashatjuk. A vitát ő három elméleti problémában fogja meg, az első a jogi gondolkodás egysége a jogi rendszerek diverzitásával szemben, a második a jogrend egysége a bíróságok diverzitásával szemben, a harmadik pedig a bíróságok diverzitása a joggyakorlat

[32] Romano, Cesare P.R. (1999): The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle. *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*. 31/4. 709–751.

[33] Charney, Jonathan I. (1999): The Impact on the International Legal System of the Growth of International Courts and Tribunals. *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*. 31/4. 697–708.

[34] Dupuy, Pierre-Marie (1999): The Danger of Fragmentation or Unification of the International Legal System and the International Court of Justice. *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*. 31/4. 791–807.

diverzitásával szemben. Szerinte a bíróságok multiplikációja egy egészséges jelenség, a specializáció a fejlettséget jelzi, ez nem fragmentálódáshoz, hanem nagyobb komplexitáshoz vezet, ami alapvetően egy pozitív változás. Számára csupán az marad a kérdés, hogy a jogrend egységes maradhat-e központi joghatalom nélkül. Ezért javasolja a Nemzetközi Bíróság megerősítését, amelyet Dupuy-hez hasonlóan ő is egy a bíróságon belülről induló folyamatként képzel el.[35]

3. 2002-ben a **Nemzetközi Bíróság** alakított egy **munkacsoport**ot (Study Group on the Fragmentation of International Law: Difficulties arising from the Diversification and Expansion of International Law), amelynek célja a fragmentálódás jelenségének felderítése volt. A munkacsoport aztán 2003-ban, 2004-ben, 2005-ben is kiadott egy-egy előzetes, majd 2006-ban egy végleges jelentést az újabb fejleményekről, illetve az ezekkel kapcsolatos elemzéseiről.

A 2006-ben kiadott elemzés a következő témákkal foglalkozik részletesen: lex specialis, self-contained rezsimek, rendszerek integrációja, jogütközés, jogforrási hierarchia. A „lex specialis derogat legi generali" elvet elfogadja általánosnak, azzal a kitétellel, hogy ez a ius cogens-re nem vonatkozik, éppígy arra az esetre sem, amikor a lex specialis a jog rendszerszintű céljával ellentétes vagy ha harmadik felet károsít meg. A self-contained regime-ek három típusát különbözteti meg: a bizonyos alapjogok tiszteletben nem tartásának alapján létrejöttet, a speciális témára (pl. emberi jogok, környezetvédelem) vonatkozót, illetve a speciális területre (pl. földrajzi) érvényeset. Kijelenti, hogy a jog egysége fontos, és a rezsimek esetében a lex specialis-ra vonatkozó állításaik lépnek érvénybe. Hangsúlyozza viszont az általános jog szerepét a rezsimekben, ahol az kiegészítő funkciót tölt be, valamint a rezsimek működésképtelensége esetén érvénybe lép. A rendszerek integrációjánál az ésszerűségre hivatkozik. A jogforrások közti konfliktust alapvetően a *„lex posterior derogat legi priori"* elven tartja megoldhatónak, bizonyos (később említendő) eseteket kivéve. A vitarendezés megfelelő formájának tartja az inter se megegyezéseket. Kijelenti, hogy nem létezik úgy általában joghierarchia. Ez csakis akkor értelmezhető, ha ius cogens-ről van szó, illetve ha maga a szerződés kimondja, hogy aláírásával minden vele ellentétes szerződés semmisnek minősül. (Ilyen például az ENSZ Alapokmány, ami így felülírhatatlan jogforrásnak számít.)[36]

4. További fontos csomópont a tudományos diskurzusban a **Michigani Egyetem** szervezett által a fragmentáció témájában 2004-ben szervezett szimpóziumot, amelynek eredményeit a periodika 2004. októberi tematikus száma közölte le.

---

[35] Abi-Saab, Georges (1999): Fragmentation or Unification: Some Concluding Remarks. *N.Y.U. Journal of International Law and Politics*. 31/4. 919–933.

[36] Koskenniemi, Martti (összegzés) (2006): Report of the Study Group of the International Law Commission. *Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of the international law*. International Law Commission, Geneva. Forrás: Un.org. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/1_9_2006.pdf

Gerard Hafner cikkében – amely azóta a témában alapműnek számít – azt állítja, hogy a nemzetközi jog sosem volt homogén, a jelenlegi széttöredezés csak volumenében új. Szerinte ennek előnyei és hátrányai is vannak. A negatív hatások között említi azt, hogy így a jog hitelessége és megbízhatósága kerül veszélybe. Emellett viszont pozitívnak tekinti azt, hogy egy témánként széttöredezett jogot sokkal könnyebb betartani, illetve figyelemmel kísérni, hiszen az általános jogelvek a szereplők számára sokkal nehezebben értelmezhetőek. Külön kihangsúlyozza még a lex specialis problematikáját, illetve ennek kezelésének szükségességét.[37]

Hafner cikkére kritikával válaszolt Annika Tahvanainen, aki már a fragmentálódás tényében is vitatkozik Hafnerrel. Szerinte ugyanis a nemzetközi jogban az alkotmányosodás folyamata sokkal jelentősebb ennél, és ez alkotmányosodás a jog erősödésével és szerepének növekedésével fogható meg. A fragmentálódást már csak azért sem tartja problémásnak, mert a ius cogens-ből adódó joghierarchia megakadályozza ezt.[38]

Andreas Fischer-Lescano és Gunther Teubner közös cikkükben a rezsimek közötti konfliktusokat, ütközéseket veszik szemügyre. A cikk a jogi konfliktusokat a társadalomtudomány szemszögéből vizsgálva arra a következtetésre jut, hogy ezeket valójában különböző versengő jogi - illetve társadalmi - racionalitások okozzák. A szerzők felsorolnak továbbá néhány tényezőt, amelyek ezen különböző racionalitások továbbéléséhez vezettek, mint például az egyidejű fejlődése a jog különböző területeinek, az autonóm rendszerek kérdése, illetve a centrum-periféria problematikája. Szerintük ez a töredezettség nem a jog természetéből következik, hanem a különböző jogi rezsimek felállításához vezető különböző normatív rendszerekből. A jog szerepe épp ellenkezőleg az lehet, hogy ezt a töredezést limitálja, keretet szabjon neki.[39]

Andreas Paulus kritizálja az előbbi szerzőket a következő alapon: szerinte az államközpontúságot nem szabad elhagynunk, hiszen ez teremti meg a nemzetközi jog legitimitását. A különböző jogi valóságok létezésével ugyancsak nem ért egyet, hiszen a ius cogens összetartja a jogrendszert. Ebből következően ő a fragmentálódást látja, és azt a ius cogens rovására veszélyesnek, funkcionálisan viszont hasznosnak tartja. [40]

---

[37] Hafner, Gerard (2004): Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 849–863.

[38] Tahvanainen, Annika (2004): Commentary to Professor Hafner. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 865–868.

[39] Fischer-Lescano, Andreas – Teubner, Gunther (2004): Regime-collisions: the vain search for legal unity in the fragmentation of global law. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 999–1046.

[40] Paulus, Andreas L. (2004): Commentary to Andreas Fischer-Lescano & Gunther Teubner The legitimacy of international law and the role of the state. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 1047–1058.

Fischer-Lescano és Teubner válaszukban azzal érvelnek, hogy ius cogens nem létezik. Az államok többé nem elég erősek ahhoz, hogy a nemzetközi politika kizárólagos központjai legyenek, a nemzetközi rezsimeket pedig alkotmányossá kell alakítanunk.[41]

Joost Pauwelyn szerint a töredezés elkerülhetetlen, viszont nem egyértelműen rossz. Valójában kölcsönösen kapcsolódó szigetek jönnek létre egyfajta hálózatként, amiket a ius cogens univerzális értékei tartanak össze. [42] (Joshua Meltzer alkalmazza az érvelést a WTO-ra. [43])

Az előbbiektől eltérően Pemmaraju Sreenivasa Rao a töredezést egyszerűen terjedésként írja le, kihangsúlyozva annak pozitív aspektusait. Szerinte a kiterjedés egyszerűen egy globális jogi közösség kialakulásához vezet, megerősítve ezzel a nemzetközi jogot és annak egységét és integritását.[44]

Bruno Simma még ennél is tovább megy, szerinte *self-contained regime*-k a nemzetközi jogban ma nem léteznek, nem létezhetnek, a mindenkire egyaránt vonatkozó alapelvek miatt. Szerinte a folyamat sokkal inkább alkotmányosodás, ezzel együtt persze létrejön egy plurális rendszer, de ezt üdvözölnünk kell.[45]

Hozzá csatlakozik William Burke-White is, aki a pluralizmus előnyeit hosszan tárgyalja, a nemzetközi jogot nem mint töredezőt, hanem mint átalakulót írja le. [46]

5. Természetesen a nemzetközi jogi vita **nem ért véget ezen szimpóziumokkal**, a témában ennek ellenére 2003-2004 óta nem történt jelentős tudományos előrelépés. A témakörrel foglalkozó szerzők munkája leginkább a fragmentálódás kérdésének **parciális vizsgálatára**, nem pedig átfogó magyarázatára vonatkozott.

Eve-Lyne Comtois-Dinel[47] például 2006-ban egy áttekintő jellegű munkát közölt a proliferációról, amelyben a már korábban említett megoldási javaslatokra is kitért, különös hangsúlyt fektetve a hierarchiára, illetve a hálózatosság szerepére. Pierre-Marie Dupuy[48] 2006-os szintén egyfajta szintetizáló munkát közöl, melyben a fragmentálódás okait keresi.

---

[41] Fischer-Lescano, Andreas – Teubner, Gunther (2004): Reply to Andreas L. Paulus Consensus as fiction of global law. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 1059–1073.

[42] Pauwelyn, Joost (2004): Bridging fragmentation and unity: international law as a universe of inter-connected islands. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 905–916.

[43] Meltzer, Joshua (2004): Interpreting the WTO agreements – A commentary on Professor Pauwelyn's approach. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 917–923.

[44] Rao, Sreenivasa Pemmaraju (2004): Multiple international judicial forums: a reflection of the growing strength of international law or its fragmentation? *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 929–961.

[45] Simma, Bruno (2004): Fragmentation in a positive light. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 845–847.

[46] Burke-White, William W. (2004): International legal pluralism. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 963–969.

[47] Comtois-Dinel, Eve-Lyne (2006): La fragmentation du droit international: vers un changement de paradigme? *Lex Electronica*. 11/2. 1–22.

[48] Dupuy, Pierre-Marie (2006): La fragmentation du droit ou des perceptions qu'on en a? EUI *Working Paper LAW*. 2006/14. 1–12.

August Reinisch[49] 2008-ban a vitarendezési mechanizmusok terjedését vizsgálta meg a töredezésének szempontjából. Fergus Green[50] szintén 2008-ban a nem állami szereplők nemzetközi jogi szerepének változását és lehetőségeit tekintette át a fragmentálódás tükrében. Az említetteken kívül is több szerző vizsgálta a fragmentálódást a nemzetközi jog bizonyos specifikus területein, ezeket azonban dolgozatomban nem szeretném külön bemutatni elméleti fókuszomból következően.

6. Láthatjuk tehát, hogy a **skála igen széles**, azoktól kezdve, akik szerint a nemzetközi jog egysége soha nem létezett, nem is létezhet; azokon át, akik szerint valaha létezett, de a töredezettség óriási veszélyt jelent rá; egészen azokig, akik szerint töredezettségről szó sincs, csak a nemzetközi jog átalakulásáról, sőt gazdagodásáról. A vita fő törésvonalainak feltárása az áttekintés szempontjából jelentőséggel bír. A kérdések, amik köré a vita kialakult, a következőekben foghatók meg: a nemzetközi jog egységének kérdése, a fragmentálódás és differenciálódás ténye, illetve annak pozitív és negatív következményei, különös tekintettel az egységre való hatással, és végül az esetleges megoldások a problémára vagy javaslatok a veszély kiküszöbölésére.

Az **egyik oldal** azt állítja, hogy a nemzetközi jog egységes volt, létezett egyértelmű hierarchia (pl. ius cogens vagy erga omnes kötelezettségek), a bíróságok proliferációja azonban veszélyezteti ezt, töredezettséghez vezet. Ez ronthatja a bíróságok közötti kommunikációt, ezzel a jog egyértelműség kérdőjeleződik meg és ez hitelvesztéshez és elszámoltathatatlansághoz vezet. Néhányan az állítják, ez máris megtörtént és olyan zárt rendszerek (self-contained regime) jöttek létre, amelyek az általános joghoz csak gyenge szálakon kapcsolódva, saját magukban működnek. A megoldási javaslatok közül a joghierarchia erősítése fogalmazódik meg, főként az ICJ jogkörének erősítése kapcsán, ezt azonban a legtöbben úgy képzelik el, hogy a bíróságnak olyan *„best practice”*-t kellene kialakítania, amely a bíróságok közti kommunikációt szükségessé teszi és az ICJ elsődlegességének elismeréséhez vezet.

A **másik oldal** ezzel szemben arra hivatkozik, hogy a nemzetközi jog sosem volt egységes, hierarchia nem létezett. A bíróságok proliferációja nem negatív jelenség, nem a jog széttöredezéséhez, hanem pluralizmushoz, azaz hatékonyabb és demokratikusabb rendszerhez vezet. A jogegység nem sérült, a bizonyítékok láthatóak arra, hogy a bíróságok ma is figyelnek egymás döntéseire, igen ritkán esik meg, hogy egymással bármilyen szinten is ellentmondásban álló döntések szülessenek, ha igen, akkor pedig ezek valamelyik eset specialitásával megindokolhatóak. A jelenség ellen tehát nem kell fellépni, a másik oldal által hangsúlyozott veszély nem jelentős, persze megelőzésére a kommunikációt erősítő intézkedések foganatosíthatóak.

---

[49] Reinisch, August (2008): The proliferation of international dispute settlement mechanisms: the threat of fragmentation vs. the promise of a more effective system? Some reflections from a perspective of investment arbitration. In: Buffard, I. – Crawford, J. – Pellett, A. – Wittich, S. (szerk.) (2008): *International law between universalism and fragmentation. Festschrift in honour of Gerard Hafner.* Koninklijke Brill NV., Netherlands. 107–125.

[50] Green, Fergus (2008): Fragmentation in two dimensions: the ICJ's flawed approach to non-state actors and international legal personality. *Melbourne Journal of International Law*. 48/9. 47–77.

2. A lezajlott tudományos diskurzus elemzése, értékelése

2.1. Lehetséges magyarázatok

Dolgozatomban elsősorban a nemzetközi jog differenciálódásának és fragmentálódásának vizsgálatára koncentrálok, amely a gyakorlat szintjén a nemzetközi bíróságok proliferációját illetve e nemzetközi bíróságok egymástól való esetleges távolodását, bizonyos jogi rendszerek zárttá tételét jelenti. Ahhoz azonban, hogy dolgozatom legfőbb kérdéseire, azaz arra, hogy mi is ezeknek a jelenségeknek a valódi, a gyakorlatban könnyen észlelhetőn túli tartalma, milyen nagyobb globális társadalmi folyamatokba illeszkedik ez bele, sokkal távolabbról kell szemlélnünk a jelenséget és annak mélyebb okait keresve nemcsak jogi, hanem politikai, közgazdaságtani és filozófiai oldalról is megvizsgálni azt. Ebben a fejezetben először a nemzetközi jog sajátos jellegét tárgyalom, az ezzel kapcsolatos kritikákra is kitérve, majd az új jogi folyamatok elemeit Burke-White-tól átvéve részben megmagyarázom azokat. Ezután elemzem azt, hogy a nemzetközi jog folyamatainak milyen kedvező illetve kedvezőtlen hatásai vannak magára a jog egységére nézve. Végül pedig az említett nemzetközi jogi folyamatok következményeit vizsgálom meg a nemzetközi rendszer működésének egészére nézve.

A nemzetközi jog jogként való felfogásának lehetőségeire illetve ennek korlátaira már az előző fejezetben tárgyalt művek is kitérnek, hiszen hiába akarjuk csupán a fragmentálódást elemezni, az olyan mélyen hat a nemzetközi jog alapjaira, hogy ehhez szükségünk van a nemzetközi jog általános, alapos vizsgálatára is. Annak vizsgálatára, hogy **a nemzetközi jogot mi teszi** felsorolandó szerződések összességénél sokkal többet jelentő egységes, univerzális, joghatósággal bíró **joggá**.

A nemzetközi jog politikai, filozófiai keretrendszerben való elemzése adhat választ arra a kérdésre, milyen jog a nemzetközi jog, miben keresendő „jogi léte”, illetve hogy erre a jogi létére hatással van-e a differenciálódás és fragmentálódás jelensége, és hogy ez a hatás pozitívnak vagy negatívnak értékelhető-e. Először tehát a nemzetközi jog sajátos jogi jellegét illetve az ezzel kapcsolatosan felmerülő problémákat fogom vizsgálni.

A nemzetközi jog kritikusai leggyakrabban a nemzetközi jog egységét, legitimitását, demokratikusságát, hatékonyságát kérdőjelezik meg. Ezeknek a **kritikák**nak legtöbbje jogos. A nemzetközi jog nem egységes, a fragmentálódással egyre kevésbé az, vertikálisan és horizontálisan is töredezett. Vertikálisan azért, mert a legfelsőbb jogforrások nem szükségszerűen kerülnek kapcsolatba az alsókkal. Megfelelő „Nemzetközi Alkotmánybíróság” híján; amely széles jogkörökkel vizsgálhatná a nemzetközi jog „alkotmányának” és a különböző nemzetközi bíróságok és más jogi szervek által hozott döntések egységét és annak veszélybe kerülése esetén közbeléphetne a nemzetközi jog egysége mellett; nincs olyan entitás, amely a bíróságok fölött joghatóságot gyakorolna, ellenőrizne. Ahhoz azonban, hogy egy ilyen Alkotmánybíróságról egyáltalán csak szó lehessen, meg kellene határoznunk, hogy mit

tekinthetünk a nemzetközi jog alkotmányának, ami pedig politikailag gyakorlatilag elképzelhetetlen. A nemzetközi alkotmány és alkotmánybíróság tematikájáról még a következő fejezetben lesz szó. A horizontális töredezettség ennél sokkal egyszerűbb, természetesebb jelenség, egyszerűen funkcionális szétválásról, specializációról van szó. Néhány kutató ebben a tekintetben is fragmentálódásról beszél és a funkcionális szétválás árnyoldalaira mutat rá.

A következő fontos kritika a **demokratikusság** alapelveit, azaz a képviseleti elvet, a legitimitást és a felelősséget illeti. Bár nemzetközi szinten a nem állami szereplők szerepe kétségkívül egyre jelentősebb, ennek ellenére az döntéseket még a nemzetközi szervezetekben is olyanok hozzák, akiket az államok kormányai neveztek ki vagy választottak meg. A legitimitás és a képviseleti elv tehát kevéssé – ha mi választjuk a nemzeti vezetőket nemzetközi programjuk tudatában - vagy egyáltalán nem valósul meg. Arról nem is beszélve, hogy a nemzetközi szervezetek felelőssége és elszámoltathatósága rengeteg kívánnivalót hagy maga után, hiszen már elvi szinten sincs mindenhol biztosítva a keret az utólagos felelősségre vonásra, a gyakorlatban pedig még ennél is kevésbé történik meg.

További fontos kritika a **hatékonyság** kérdését éri, értve ez alatt mind a költség-, mind az idő- mind az eredményhatékonyságot, ez ugyancsak igen visszás; elég, ha csak az ICTR (International Criminal Tribunal for Rwanda) és az ICTY (International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia) által felemésztett rengeteg pénzre gondolunk, amely többek szerint ennek ellenére mérsékelt eredménnyel járt vagy az Európai Unió jogrendszerének lassúságát figyeljük meg.

Ki kell azonban hangsúlyozni, hogy ezek a kritikák – bár igen fontosak – nem érintik a nemzetközi jog lényegét, nem cáfolják azt, hogy a nemzetközi jog mint olyan, létezik. Véleményem szerint a nemzetközi jog létezését ma már sem politikailag, sem filozófiailag nem kérdőjelezhetjük meg. A hibák, amikre a kritikák rámutatnak, sokkal inkább a nemzetközi jog jövője, fejlődése szempontjából lehetnek fontosak.

Mitől lesz tehát egységes a jog, **mi az, ami** a hiányosságok ellenére is **jogi lényegét adja**? Elsősorban az, hogy maguk az aktorok elismerik jogként, hivatkoznak rá, a legtöbb esetben betartják. A nemzetközi jog egységes marad, mert az alapnormák egyelőre tiszták és alapvető lényegükben nem ellentétesek. Előfordul, hogy ezek bizonyos esetekben ellentétbe kerülnek egymással, konfliktus jön létre, de ez csupán a normák és szabályok közti hierarchia hiányának eredményeképpen jön létre, azt pedig el kell ismernünk, hogy az nemzeti szinten is előfordul, hogy alapnormák ellentétben állnak egymással, a különbség csupán annyi, hogy ott az Alkotmánybíróság, Legfelsőbb Bíróság vagy más, a normák legfelsőbb szintű értelmezésével megbízott szerv dönt az adott eset kontextusát figyelembe véve. A nemzetközi jog fejlődése igen látványos, erősödése és mélyülése megkérdőjelezhetetlen, a fragmentálódás jelensége pedig, még abban az esetben is, ha elfogadjuk, hogy létezik, visszafordítható.

Azt, hogy az új folyamatokat mi okozza, már az 1.3. fejezetben részletesebben tárgyaltam, ezt most csak ki szeretném egészíteni. Meggyőződésem ugyanis, hogy azok a nemzetközi politikai és gazdasági folyamatok, amelyekről már írtam, nem választhatók el a nemzetközi jog fejlődésétől sem. Fontos viszont kijelentenünk azt,

hogy a nemzetközi jogra más specifikus tényezők hatását is érdemes megvizsgálni, értve az alatt a **morális és filozófiai változások**at, hiszen ezek képezik a jog szubsztantív részének alapját. Fontosnak tartom kiemelni **Niklas Luhmann**[51] elméletét, amely a nemzetközi jog töredezését filozófiai alapon vezeti le, már 1971-ben (!) megjósolva a később egyértelművé váló folyamatokat. Ő művében arról ír, hogy a fragmentálódás nem területi, hanem társadalmi alapon fog végül megvalósulni. Ennek nem más az oka, mint az, hogy az egyének várakozásai a normatív (politikai, jogi, erkölcsi) elvárások felől inkább a gyakorlati, kognitív (gazdasági, tudományos és technológiai) elvárások felé fognak fordulni, amely egy funkcionálisan szükségszerű globális állam kialakulásához vezet. Ezt továbbgondolva azt mondhatjuk, hogy a jog egysége illetve a jog univerzális normái már nem lesznek fontosabbak, mint a hatékonyság-központú funkcionális, szektoriális szétválás, amely aztán ahhoz fog vezetni, hogy a jogi konfliktusok olyan alapelvbeli konfliktusok lesznek, amelyek a szektoriálisan szétváló rendszerek különböző társadalmi racionalitásai mentén jönnek létre, nem pedig az általánosan elfogadott nemzetközi jogi alapelvek különböző értelmezései mentén.[52]

Ehhez kapcsolódik, ezt támasztja alá az a jelenség is, hogy ma a nemzetközi politikában és így a jogban is fontos szerepet kapnak az erkölcsi alapon megérvelt, etikai elméletek, főként azért mert ezek az elméletek morális alapon kizárják azt, hogy a másik oldalnak igaza legyen. Ezek közül is leginkább a kozmopolitanizmus illetve a nacionalizmus újjáéledése válik fontossá.[53] A morális-filozófiai modell mentén megérvelt globális politikai közösség modelljéről (kozmopolitanizmus) még a következő fejezetben részletesebben lesz szó.

Bár a feldolgozott cikkek a nemzetközi jog új folyamatait többféleképpen is meghatározták, lényegében ugyanazokat az elemeket értették alatta. A legjobban ezeket Burke-White[54] fogalmazta meg, ahogy ezt már tárgyaltam az 1.2. alfejezetben, ott a jelenség elemeit bővebben is kifejtem, ezért ezt most nem teszem meg újra.

Az említett jelenségek értékelése kettős, van, aki az előnyöket, van, aki a kedvezőtlen hatásokat emeli ki. Ezek a proliferációt vagy pluralizációként, vagy fragmentálódásként próbálják meg értelmezni. Mindkét fogalom magában hordoz bizonyos igen erős konnotációkat, a pluralizáció természetszerűleg pozitív, demokratikus hatásokat feltételez, míg a töredezettség, széttöredezés fogalma negatív, a szétesés felé vivő asszociációkkal társul. Véleményem szerint a nemzetközi bíróságok proliferációjának a nemzetközi jogra ható következményeit két fontos szempont mellett kell megvizsgálnunk. Ezen két szempontot nyilvánvalóan a nemzetközi jog legnagyobb hiányosságainak szempontjából kell meghatároznunk, azaz hogy mennyiben enyhíti,

[51] Luhmann, Niklas (1971): Die Weltgesellschaft. Kiadja: *Soziologische Aufklarung* (1986). Idézi: Fischer-Lescano, Andreas – Teubner, Gunther (2004): Regime-collisions: the vain search for legal unity in the fragmentation of global law. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 999–1000.

[52] Fischer-Lescano, Andreas – Teubner, Gunther (2004): Regime-collisions: the vain search for legal unity in the fragmentation of global law. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 999–1046.

[53] Shapcott, Richard (2008): International Ethics. In: Baylis – Smith – Owens 2008: 194–199.

[54] Burke-White 2004: 964.

avagy súlyosbítja ezek hatását a nemzetközi jog legújabb fejlődése. Ez a két legfontosabb szempont véleményem szerint a demokratikusság és a hatékonyság.

A nemzetközi jog **demokratikusság**ával kapcsolatban felmerülő kritikák leginkább az **elszámoltathatóság és megbízhatóság/hitelesség** (accountability and reliablility) problematikájára koncentrálnak, mint a demokratikus működés elengedhetetlen feltételeire. Teljesen nyilvánvaló, hogy a nemzetközi jogból mindkét fogalom megvalósulása hiányzik, a nemzetközi jogi fórumok bírái nemigen felelnek utólagosan tevékenységükért, így elszámoltathatóság híján veszélybe kerül a bírói semlegesség alapelve. Ez a hitelesség szintjén is problémákhoz vezet. Történik-e bármilyen irányú változás a differenciálódás és fragmentálódás következtében? A zárt vagy legalábbis funkcionálisan egyre inkább elkülönülő jogi fórumok nehezebbé, látszólag kevésbé fontossá és ezáltal valószínűtlenebbé teszik a kommunikációt. Egyes korábban hivatkozott szerzők egyértelműen arról írnak, hogy a pluralizmus demokratikusabbá tesz, hiszen a verseny alapelve így tud megvalósulni. Én ezzel egyáltalán nem értek egyet. A pusztán funkcionális pluralizmus nem hoz magával demokratikusságot, a különböző hatáskörű, különböző témákkal foglalkozó bíróságok nem fogják tudni jobban ellenőrizni egymást, a töredezettség csupán specializációhoz vezet. Lehet amellett érvelni, hogy a specializáció egy rendszer magas fejlődési fokát jelenti, azonban ez sem ilyen egyértelmű, hiszen ha a specializált egységek közötti kommunikáció hiányzik, akkor bár a területek egyenként saját területükön működhetnének, de összességében nem fognak, hiszen a rendszer működéséhez több kell, mint a rendszer kis egységeinek különálló működése, különösen igaz ez a korábban már kifejtett hálózatosság, kölcsönös interdependencia jelentőségének megnövekedése miatt.

A másik szempont, amit érdemes vizsgálni, a nemzetközi jog **hatékonyság**a. A hatékonyság olyan típusú kérdés, amely elvethető elvi illetve morális jelentőségének csekélysége miatt, ha azonban valódi válaszokat akarunk adni a nemzetközi jog problémáira, akkor kénytelenek vagyunk a gyakorlatot is figyelembe venni, ahol pedig a hatékonyság az egyik legfontosabb kérdéssé válik. Hiszen mitől függ az, hogy a nemzetközi jogot érdemes-e működtetni, érdemes-e fejlesztéséhez anyagilag is hozzájárulni? A hatékonyságától. Amíg a nemzetközi jog hatékonyságát nem tudjuk növelni, addig mind hitele, mind jövője igen bizonytalan lesz. A fragmentálódás hatása a hatékonyságra meglehetősen kettős. Amellett, hogy a specializáció nyilvánvalóan kompetencia- és sebesség-, azaz ezzel együtt hatékonyság-növekedéshez vezet, a bíróságok nagy száma többletköltségeket hoz az államok és ezzel az állampolgárok számára, a kommunikáció vagy annak híján az ellentmondások pedig hosszú távon szintén mind pénz-, mind időköltséggel járnak együtt. Ez pedig nem csak ahhoz vezet, hogy a bíróságok alapításának „lelkesedése” megtörhet, hanem ahhoz is, hogy pont azok az országok lesznek kénytelenek bizonyos bíróságok, illetve szervezetek munkájából kimaradni, amelyek amúgy is kedvezőtlen helyzetben vannak, azaz az alacsony jövedelmű, kis nemzetközi politikai, katonai vagy gazdasági súllyal rendelkezők.

A cikkek néhány **megoldási javaslat**ot említenek a töredezettség vagy annak kedvezőtlen hatásainak elkerülésére. Felmerült az ICJ jogkörének megnövelése, illetve hogy kívánatos lenne saját elhatározásából aktivitásának erősítése, néhány másik cikk

a hangsúlyt a kommunikáció erősítésére helyezte a bíróságok között. Egyetértek azokkal, akik szerint az ICJ fontos szerepet tölthetne be, de sajnos erre egyelőre sem szervezetileg nem alkalmas, sem pedig a politikai körülmények nem teszik lehetővé azt, hogy a bíróságok közti hierarchia csúcsát elfoglalja, ahogy ezt részletesebben a korábban már említett szerzők is kifejtették. Az, hogy a bíróságok közti hierarchia hiánya és széttöredezettség által veszélyeztetett egységet a kooperáció és a kommunikáció mentheti meg, szintén többször előjött a vizsgált cikkeknél. Véleményem szerint a kommunikáció szükséges, de messze nem elégséges feltétele annak, hogy a nemzetközi jog egységét meg tudjuk védeni. A kommunikáció rövidebb távon segítségünkre lehet, egyfajta „tüneti kezelésként" szolgálhat, hosszabb távon azonban, főleg ha a folyamat folytatódik, szükség lesz egy olyan bíróság vagy szervezet létrehozására, amely mindenki által elismerve minden ügyben joghatóságot gyakorolhat. Ennek jelentősége nyilvánvalóan abban állna, hogy joggyakorlatával meghatározhatná a normák közti hierarchiát, példát nyújthatna a nemzetközi jog legvitatottabb kérdéseiben hozott ítéleteivel (pl. humanitárius intervenció jogossága), illetve felülvizsgálhatná a funkcionális bíróságok döntéseit. Ehhez természetesen egy független, általánosan elfogadott és szankcionálási képességgel is rendelkező szervezetre volna szükség. Nyilvánvaló az, hogy egy ilyen szervezet létrehozásához olyan politikai konszenzusra volna szükség, amely a közeljövőben nem fog megvalósulni, hosszabb távon azonban elképzelhetőnek tartom azt, hogy igen. Addig pedig valóban nagyon fontos az, hogy a bíróságok közti kommunikációt, illetve az államok együttműködési hajlandóságát erősítsük.

Amiről még egyáltalán nem esett szó, az az, hogy a nemzetközi jog töredezettsége (pluralizációja) milyen hatással van a jogon kívüli területek működésére, milyen folyamatokat implikál, erősít vagy gyengít a nemzetközi színtéren. Ezek közül a területekről csak néhányat emelnék ki, ezeknek vizsgálata további kutatás tárgya lehet.

Fontos megnézni például azt, hogy a nemzetközi rendszer különböző szereplőire, azaz az államokra, az egyénekre, illetve a nemzetközi szervezetekre **milyen hatással lehet** a nemzetközi jog töredezése. Bár tudjuk, hogy a jogi folyamat okai között is kiemelhető a szereplők erősödése, illetve gyengülése, ez körkörösen hat és így a jelenségek egymás hatását erősíthetik.

Először az **államok**ra való hatást elemzem. A töredezettség az államok szerepére többféleképpen is kifejtheti hatását. Azzal, hogy funkcionálisan több „terhet levesz" az országok válláról a szabályozások kiterjesztésével, az államok szerepének csökkenéséhez vezethet. Ezzel valójában a szubszidiaritás föderalista eszméje valósul meg egyre inkább, azaz minden kérdés ott kerül szabályozásra, ahol azt a leghatékonyabban lehet szabályozni. Efelé mutat például az, hogy nyilvánvalóan külön szerveknek kell létrejönnie nemzetközi szinten a kereskedelem szabályozására, a környezetvédelem megoldására, illetve az emberi jogok érvényesülésének biztosítására, hiszen ezek nemzeti szinten többé nem kezelhetők. Ezzel együtt azonban azt is ki kell hangsúlyozni, hogy az állam szerepe egyúttal növekszik is, hiszen a nemzetközi szervezeteket ők hozzák létre, a szervekbe a képviselőiket még mindig az országok jelölik ki, és a képviselők ott az országok érdekeit (is) képviselik. Arról nem is szólva, hogy az államok közti hierarchia, hatalmi szerepek megkövesedéséhez is hozzájárul, hiszen az erős államok a nemzetközi szervezeteket úgy hozzák létre, hogy

hatalmuk ott is erős maradjon, azaz a proliferáció miatt szerepük minden területen jelentős marad, hiszen a gyenge országoknak nincs arra sem gazdaságilag, sem politikailag kapacitásuk, hogy minden nemzetközi szervezetben vezető szerepbe kerüljenek. Összességében tehát: bár az államok szerepe csökken, az erős országokat még mindig nem tudják a nemzetközi bíróságok sem kötelezni egyetemes joghatóság, illetve kényszerítő eszközök híján.

A **nemzetközi szervezetek** száma és jelentősége megnőtt, ahogy erről már volt szó. Számunkra most itt elsősorban a nemzetközi bíróságok a fontosak. Ahogy már említettem, egyértelmű terjedés, proliferáció zajlott ebben a tekintetben. Sokkal kérdésesebb azonban az, hogy a bíróságok szerepe hogyan fog változni. Egyelőre nőtt, hiszen azzal, hogy minden funkcionális területre kiterjedt, nagyobb volumenű igazságszolgáltatásra kerül sor nemzetközi szinten, mint valaha. Kikényszeríthetőség és hierarchia hiányában azonban szerepük csak rövidtávon fog nőni, viszont hosszú távon megbízhatatlanság miatt csökken. Mindenképp szükség van tehát valamilyen megoldásra, intézményi reformra (ennek akadályait korábban már említettem), a jelenlegi helyzet, működési gyakorlat nem fenntartható.

A legérdekesebb pedig talán az **egyének** szerepe. Az egyének szerepe egyértelműen növekszik, ennek mindkét oldalával, azaz mind kötelességeik, mind jogaik növekedtek. A kötelességek között említhetjük azt, hogy a kiterjedő jogi szabályozásoknak eleget kell tenniük, nem is szólva arról, hogy a kikényszeríthetőség növekedésével ők is sokkal inkább felelősségre vonhatóvá váltak (pl. ICC). A jogok között említhetjük azt, hogy ez a kiterjedő nemzetközi jog nyilvánvalóan számukra is nagyobb védelmet nyújt. Az egyének szerepének növekedését mutatja, hogy azokban a nemzetközi politikai eseményekben, amelyek korábban hatalmi játszmákban dőltek el, egyre nagyobb szerepe lesz az egyéneknek, illetve az egyének közösségének (pl. iráni „forradalom" 2009), amelyhez nagymértékben hozzájárul az információs társadalom is. Bizonyos politikai elméletek, mint például a kozmopolitanizmus szerint a jelenlegi folyamatok az egyének helyzetbe hozására létfontosságúak, ezek fogják meghatározni a jövőbeli nemzetközi politika képét, egy esetleges globális társadalom létrejöttével. Ezt talán kissé elhamarkodott lenne biztosan állítani, de az kétségtelen, hogy az egyének szerepének növekedése tovább folytatódik.

A nemzetközi jog proliferációjának hatásaként többször említettem már a regionalizáció, illetve ezzel szemben, ugyanakkor párhuzamosan az univerzalizáció jelenségét. Az a kérdés, hogy e két jelenség közül melyik válik fontosabbá, melyik jelenség lesz az, amelyik végül erősebb lesz, illetve melyik milyen módon fog érvényesülni. A következő fejezetben nemzetközi politikai keretrendszeren keresztül fogom megvizsgálni ezt a kérdést, a kozmopolitanizmus szemüvegének segítségével.

2.2. A vita vizsgálata egy nemzetközi politikai elmélet szemüvegén keresztül: a kozmopolitanizmus és a nemzetközi jog

A nemzetközi politika mai folyamatai olyan kérdéseket vetnek fel, amelyek megválaszolásával globális jellegüknél fogva magukat a nemzetközi jog új folyamataival kapcsolatban felmerülő kérdéseket is megválaszoljuk. Ebben a fejezetben azt próbálom meg megmutatni, hogy a nemzetközi jogi problémák nemzetközi politikai

eszközrendszerrel való elemzése igen hasznos lehet abban, hogy bizonyos elemek jellegét kidomborítsuk, bizonyos folyamatokat megfejtsünk. Számomra igen meglepő volt a szakirodalom olvasása közben, hogy mennyire kevéssé használja a nemzetközi jog a nemzetközi politikaelmélet eszközrendszerét a problémák feltárásához annak ellenére is, hogy a két tudomány milyen közel van egymáshoz. Szeretném kihangsúlyozni, hogy egy szociológiai,[55] közgazdasági, szervezetelméleti vagy más típusú megközelítés is ugyanilyen hasznos lenne, én csupán most ezek közül a nemzetközi politikai szemüveget választottam ki.

A nemzetközi politikában a nemzetközi jog elemzése szintén csak parciálisan jelenik meg. A nemzetközi politikai irányzatok közül kevésnek esik bele fókuszába a nemzetközi jog, néhánynak egyszerűen alaptétele zárja ki a jog fontosságát, fókuszba helyezését. A modern elméletek közül a nemzetközi jog elemzésénél leginkább a neoliberális institucionalizmust szokták használni, én ettől kicsit eltérve elemzésemhez a kozmopolitanizmust fogom alkalmazni.

Miért éppen a **kozmopolitanizmus**t választottam? A nemzetközi jog liberális institucionalista keretrendszerbe helyezése sokat használt elméleti keret, ezenfelül a neoliberalizmus túlságosan gazdasági szereplő-központú, egy nemzetközi jogi megközelítéshez hasznosabb a kozmopolitanizmus alulról felfelé ható (*bottom-up*) hozzáállása, amely az egyénekre koncentrál. Sőt, mivel a kozmopolitanizmus a folyamatok demokratikusságára (pontosan az egyének szerepének fontosságából adódva) fókuszál, további fontos kérdéseire adhat választ a nemzetközi jognak. A neoliberalizmusnak a kozmopolitanizmustól alapvetően különböző felfogásából teljesen különböző policy javaslatok is következnek, erről még a későbbiekben részletesebben írni fogok. Felmerülhet a kritika, hogy érdemesebb volna a nemzetközi jogot olyan keretrendszerben vizsgálni, amely kritikusabb vele szemben és ezzel a jog szubsztantív részéhez hozzáadott értéket növelni. A kritikát nem utasítom el, de erre jelenlegi dolgozatom nem ad elégséges keretet, ezért ez csak további kutatás tárgya lehet. További kritika lehet az, hogy a kozmopolitanizmus egyáltalán nem új ötlet a nemzetközi politikában, hanem a hidegháború vége óta többször is előkerült. Ami mégis újdonság dolgozatomban, az a nemzetközi jog új jelenségeire való fókuszálás.

A következőkben röviden kitérnék arra, mit is jelent a kozmopolitanizmus, mik a gyökerei, illetve hogy mit mond a nemzetközi rendszerről.

A kozmopolitanizmus alapja az **egyének politikai közössége**. Eszerint az egyének mindegyike ugyanolyan jogokkal kell, hogy rendelkezzen, függetlenül minden egyéb tényezőtől. A kozmopolitanizmus gyökerei még az ókori görögöknél, vagy akár a kereszténységben kereshetőek, de azóta is többször felmerült különböző korokban, különbözőféleképpen interpretálva.[56] A kozmopolitanizmus igazi reneszánsza a hidegháború után kezdődött el, amikor „a minden embernek egyenlő jogokat” típusú

[55] Ahol ez megvalósul: Fischer-Lescano, Andreas – Teubner, Gunther (2004): Regime-collisions: the vain search for legal unity in the fragmentation of global law. *Michigan Journal of International Law*. 25/4. 999–1046.

[56] Marchetti, Raffaele (2009): Mapping alternative models of global politics. *International Studies Review.* 11/1. Forrás: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2486.2008.01828.x/pdf. 140–144.

gondolatok megvalósulását a globalizáció felgyorsulásával több tényező is elősegítette.[57] Az információs társadalom fejlődése, a gazdasági fejlődés, a hálózatosság erősödése mind ahhoz járult hozzá, hogy az egyén szerepe fontosabb lett, mondhatjuk úgy is, hogy jelentősége megnőtt. A nemzetközi szervezetek és a nemzetközi jog szintjén az egyén szerepének hangsúlyosabbá válása, a (globális) civil társadalom fejlődése, és ez által az átlagember könnyebb bekapcsolódása a (világ)politikába (pl. iráni „forradalom", 2009) a jelei ennek a változásnak. A kozmopolitanizmus megvalósulása ma már több területen is megfigyelhető. A nemzetközi emberi jogi rezsim létrejötte, a környezet megóvása érdekében, illetve a globális szegénység leküzdésére tett intézkedések nagyon jó példák erre.[58] De lehetne említeni az UNESCO-t, az EU-t vagy a menekültügyi egyezményeket is. [59] Egyesek a Nemzetközi Büntetőbíróság *(International Criminal Court)* létrejöttét[60] is ide sorolják.

Mit is mond a kozmopolitanizmus a nemzetközi politikáról? A kozmopolitanizmus a világpolitikában a legfontosabb következő elvnek az egyénközpontúságából következően a **képviselet**et és a jogállamban megvalósuló állampolgárságot és az ezzel kapcsolatos állampolgári jogokat (elsősorban politikai) tartja.[61] Nem tudunk elválasztást tenni a különböző politikai közösségek között nemzeti alapon, hiszen ezek nem függetlenek egymástól, amit az egyik államban határoznak, az meghatározza azoknak az állampolgároknak az életét is, akik nem ebben az államban élnek, azaz az egyenlőség elve alapján nekik is lenne beleszólásuk a döntésbe. Ezért a legtöbb politikai döntést egyszerűen nem jogszerű, nem demokratikus állami vagy alacsonyabb szinten meghozni, hanem a világ összes polgárának beleszólása kell, hogy legyen ezekbe.[62] Így a világpolitikai kérdésekért mindenki felelőssé válik és megvalósul a **transznacionális polgárság**. A rendszer így alulról felfelé (bottom-up) építkezik, végeredményeképpen az egyének globális politikai közössége, föderációja valósul meg. A kozmopolitanizmus elméletének fő alapelveként tehát az **univerzalizmus**t, a **részvétel**t, az **egyenjogúság**ot és **a jogi, illetve politikai igazságosság**ot említhetjük.[63]

Fontos megvizsgálnunk azt, mi következik ebből a nemzetközi jog egészére nézve? A kozmopolitanizmusban a nemzetközi jog igen fontos szerepet kap. A nemzetközi rendszer jogalapúsága igen fontos, ez az igazságosság, a felelősség és az univerzalizmus hármasán alapul, amiből voltaképp a demokrácia is következik. Az igazságosság alapelvéből következik az emberek etikai közössége, amely alapját adja az együttműködésnek, az egymásért való felelősségnek. Az **egymásért való felelősség** mostanában a nemzetközi politikai közösségek vizsgálatával vált nagyon fontos kérdéssé. Azt a vitatott kérdést, hogy kiért, kinek felelősek az egyének, a

[57] Uo.
[58] Linklater, Andrew (2008): Globalization and the transformation of political community. In: Baylis –Smith – Owens 2008: 551.
[59] Marchetti 2009: 140–144.
[60] Kaldor, Mary (1999): New and old wars. Organized violence in a global era. Idézi: Linklater Andrew (2008): Globalization and the transformation of political community. In: Baylis – Smith – Owens 2008: 555.
[61] Marchetti 2009: 140–144.
[62] Linklater 2008: 555.
[63] Marchetti 2009: 140–144.

kozmopolitanizmus a következőképpen válaszolja meg: az egész világ minden emberét átfogó transznacionális közösségnek. Ebből következik az „újraszabott humanitárius intervenciónak", a védelmi felelősségnek (responsibility to protect) elve is, amely a humanitárius intervenciók legitimálására szolgál illetőleg a nemzetközi bíróságok létrejöttét magyarázza.[64] Abból, hogy a nemzetközi rendszerben minden egyénre ugyanazok a jogok és kötelességek vonatkoznak, megint csak a nemzetközi jog egyértelmű legitimációja következik. Hiszen a nemzetközi jog az, ami ezen a jogok és kötelezettségek érvényesülését kikényszerítheti. A jogok természetesen itt főként politikai jellegűek, kihangsúlyozandó közülük tehát a képviselet, illetve a politikai folyamatok procedurális igazságosságának kérdése. Az univerzalizmusából, makroszintre koncentrálásából, illetve demokratikusságából következik az is, hogy a kozmopolitanizmus a nemzetközi szinten elsősorban intézményi reformot sürget, amelyben egyrészt a nemzetközi jog egységét, univerzális hatályát, másrészt a nemzetközi szervezetekben a polgárok hangsúlyosabb megjelenését, közvetlen döntési jogköreit hiányolja. Fellép a diszkrimináció ellen, ami például az ENSZ Biztonsági Tanácsában vagy bizonyos hátrányos helyzetű csoportok (Harmadik világ, nők, szegények stb.) helyzetbe hozására tett kísérletek hiányában, illetve relatív gyengeségében nyilvánul meg. Pontosan ugyanazok a kritikákat fogalmazza meg tehát, amelyeket a nemzetközi joggal kapcsolatban már a korábbi fejezetekben említettem.

Ennél is érdekesebb lehet talán az, hogy a kozmopolitanizmus hogyan magyarázza meg az új folyamatokat, hogyan lehet keretrendszerébe belehelyezni őket. A globalizáció elemei a kozmopolitanizmus szerint természetszerűleg egy olyan nemzetközi társadalom felé kellene, hogy vigyenek, amely az egyének kooperációjára, demokratikus és egyenlő képviseletére épül. Ez viszont nem történik meg. A legújabb folyamatok egy része, mint az egyének nemzetközi jogi szerepének növekedése, a hálózatosodás, illetve az **univerzalizáció**, egyértelműen ebbe az irányba visz, hiszen ez egyének globális közösségének kialakulásához vezet. A nemzetközi bíróságok proliferációjának kérdésében viszont figyelnünk kell arra, hogy ezek létrejötte demokratikus alapon történjen, és hogy az általános közös tartalom a jogban (amit a kozmopolitanizmus egyértelműen elismer, olyasmiket értve alatta, mint az egyenlőség, a demokratikus képviselet) tiszteletben legyen tartva. A nemzeti és nemzetközi bíróságok közötti megnövekedett kapcsolat, együttműködés, párbeszéd a transznacionális társadalom szempontjából semmiképpen sem káros, a kozmopolitanizmus nem úgy tekint az államra, mint eltörlendőre, hanem sokkal inkább egy köztes szintnek tartja, amelynek negatív hatásait (pl. a nemzeti érzelem miatt keletkező konfliktusok) kell csak kiküszöbölnünk, megelőznünk, ellenben amelynek pozitív hatásai az emberek képviseletének megszervezésében továbbra is fontosak.

Összeszedve mi tehát policy szinten **a kozmopolitanizmus javaslata a nemzetközi jog jövőjére nézve**? A legfontosabb az **intézményi reform**, amely az egyének beemelését valósítaná meg a nemzetközi döntéshozásba, a hátrányos helyzetű egyének szerepét különösen hangsúlyozva, hogy az igazságosság morális alapelve megvalósulhasson. A nemzetközi jog alapvető jogi egységének, kógens normáinak megvalósulása az új

[64] Shapcott, Richard (2008): International Ethics. In: Baylis – Smith – Owens 2008: 197.

bíróságok alakulásával is kifejezésre kell, hogy jusson, ezen túl azonban a nemzetközi intézményrendszer kiterjedése üdvözlendő már csak azért is, mert így a nemzetközi szintű externáliák kedvezményezettjei, illetve károsítottjai is beleszólást nyernek a döntéshozásba, amely rájuk is hatással bír.

Láthatjuk tehát, hogy különböző nemzetközi politikai megközelítésekkel a nemzetközi jogot magát, illetve annak változását értelmezve különböző szemüvegeken keresztül olyan különböző és újszerű következtetésekre, illetve magyarázatokra juthatunk, amelyek akár a továbblépésre vonatkozó javaslatainkat is meghatározhatják és ezzel szélesebb spektrumon szemlélhetjük mind a hatásokat, mind a megoldási javaslatokat, így a többféle gondolkodásmód felhasználásával tesztelt következtetésekhez jutva el.

4. Konklúziók

Dolgozatomban a nemzetközi jog aktuális folyamatait, a differenciálódás és fragmentálódás vagy mások által a pluralizáció fogalmával fémjelzett jelenséget elemeztem. Kétségtelen az, hogy a nemzetközi rendszerben a hidegháború óta zajló változások a nemzetközi jog belső felépítésére, egységére, működésére is hatással vannak. A vélemények azonban megoszlanak arról, hogy ez a hatás pozitív vagy negatív irányú, ez adta munkám apropóját.

Kérdésfeltevésem ebből következően így hangzott: milyen hatással vannak a nemzetközi jogra ezek az aktuális folyamatok? Ezen kérdés vizsgálata lehetőséget nyújtott a folyamatok okainak, hátterének, elemeinek, következményeinek, illetve tanulságainak elemzésére is, ezzel állt össze végül komplexen konklúzióm.

A hidegháború után kibontakozó változások rendszere, amelyek egyesek szerint új korszakként, új világrendként is aposztrofálhatóak, több fontos elemből, illetve folyamatból áll össze. A legfontosabb strukturális folyamatok a regionalizáció és az univerzalizáció folyamatai, amelyek egymással látszólag ellentétesek, valójában azonban párhuzamosan zajlanak le. Az univerzalizáció legfontosabb hatása a nemzetközi rendszer egyes elemeinek minden szereplőre, államra, egyénre, szervezetre egyaránt való kiterjedése, illetve a növekvő interdependencia, hálózatosság, egymástól függés. Ezzel szemben a regionalizáció a kisebb-nagyobb helyi közösségek megerősödését, a regionális együttműködések, integrációk elterjedését, illetve a regionális identitás mentén keletkező érdekcsoportok létrejöttét jelenti. A két folyamat voltaképpen kiegészíti egymást, a nemzetközi rendszer szereplőire hatásuk sokszor meglepő módon azonos.

Mind az említett strukturális, mind a tematikus változások hatással voltak, vannak a nemzetközi jogra is, ez a változás a nemzetközi jog változásának hét elemében fogható meg, amelyeket korábban több fejezetben is részletesebben említettem. Összefoglaló jelleggel állítható az, hogy a jogi folyamatok szintén az univerzalizáció és a regionalizáció jelenségeire vezethetők vissza, ezért a vitát az okozza, melyik erősebb a két folyamat közül, illetve melyiknek a hatása lesz így jelentősebb a jog egészére nézve.

A nemzetközi jog kutatói között a témában kibontakozó vitában több releváns, de egymástól markánsan eltérő álláspont merült fel. A legalapvetőbb törésvonal annak mentén bontakozott ki, hogy rendelkezik-e a nemzetközi jog azzal a sajátos jelleggel, ami alapján jognak tekinthető, és ha igen, tekinthető-e egységesnek és univerzálisnak. Az univerzalitást tagadók szerint a nemzetközi jogban jelenleg zajló folyamatok nem nevezhetők fragmentációnak, hiszen a jog sosem volt egységes, így nem is töredezhet. Szerintük a fragmentálódás helyett a pluralizáció vagy diverzifikáció kifejezés sokkal inkább fedi a valóságot, mutatja meg a folyamat valódi lényegét. Közülük többen voltaképpen amellett érveltek, hogy a folyamat nem csak, hogy nem elítélendő, hanem a nemzetközi jog demokratikusságával kapcsolatban felmerülő kételyeket is megoldja.

A nemzetközi jog univerzalitása mellett érvelők ezzel szemben a fragmentálódást igen veszélyesnek ítélték, és amellett foglaltak állást, hogy a jelenség negatív hatásait ki kell küszöbölni. Erre különböző megoldási javaslatok születtek, egyesek a hierarchia megerősítése és az ENSZ Nemzetközi Bíróság helyzetbe hozása mellett érveltek, mások a bíróságok közti kommunikáció erősítését szorgalmazták.

Dolgozatom II. fejezetében reagáltam a vitára és igyekeztem annak fontos elemeit kihangsúlyozni, illetve a hipotézisben általam feltett kérdésre a vitára reflektálás segítségével választ kapni. A két legfőbb kritika szerintem a nemzetközi jog demokratikusságával és hatékonyságával szemben merült fel. Következtetéseimben arra jutottam, hogy a nemzetközi jog egységével kapcsolatos kritikák és félelmek ugyan jogosak, és olyan problémákat tárnak fel, amelyekre megoldást kell találnunk, voltaképpen a jog egysége mégsem megkérdőjelezhető, az alapnormák nem állnak egymással alapvető ellentétben. A következőkben a változások, új folyamatok hatását vizsgáltam meg ezekre nézve, különösen arra helyezve a hangsúlyt, hogy azok a meglévő problémákat és hiányosságok kedvezőtlen következményeit súlyosbítják, vagy inkább enyhítik. A hatékonyságot vizsgálva az derült ki számomra, hogy a változás iránya egyértelműen kettős. Ugyan a bíróságok proliferációja és specializációja javítja a hatékonyságot abból a szempontból, hogy a bíróságok fókuszának és leterheltségének csökkentését segíti elő, azonban emellett azt is előidézi, hogy vagy a kommunikációval járó pótlólagos idő- és pénzköltségeket kell a bíróságoknak vagy a bíróságokat fenntartó államoknak felvállalniuk rövidtávon, vagy annak hiányában a hosszú távú nem egyeztetésből adódó inkonzisztenciák következményeit kell kezelniük. Ezenfelül az a veszély is fennáll, hogy a bíróságok töredezésével, pluralizációjával azok az országok, személyek, illetve szervezetek lesznek a rendszer kárvallottjai, akik megfelelő gazdasági és politikai hatalmi súly hiányában érdekeiket nem tudják majd érvényesíteni, és ezzel újra sérülni fognak a demokratikusság alapvető feltételei, az egyenlőség és az igazságosság.

A vitákban felvázolt megoldási javaslatokkal kapcsolatban arra a megállapításra jutottam, hogy a kommunikáció szorgalmazása ugyan rövid távú megoldást ad az egység fenntartásának problémájára, hosszú távon azonban kétségkívül csak egy intézményi reformmal, illetve hierarchia kialakításával lehet olyan fenntartható rendszert kialakítani, amely jellegénél fogva kizárja az egység megbomlásának lehetőségét is.

Fontos kérdésnek ítéltem meg továbbá dolgozatomban azt is, hogy a nemzetközi jog új folyamatai milyen hatással lesznek a rendszer egészére nézve, milyen egymást erősítő,

illetve gyengítő tendenciák fognak kialakulni. A rendszer elemeiből részletesen a nemzetközi jog szereplőire kifejtett hatást figyeltem meg.

Az államok szerepét illetően arra a következtetésre jutottam, hogy bár az államok szerepe összességében egyértelműen csökkenni fog a nemzetközi szervezetek, illetve az egyének javára, közben azonban az államok közti egyenlőtlenség is nőni fog annak következtében, hogy a töredezettség korlátozott lehetőséget fog nyújtani a kisebb, gyengébb államoknak arra, hogy érdekeiket érvényesítsék, ez egyébként akár a regionalizáció folyamatának felerősödésében is tetten érhető. Azt, hogy így az egyenlőség és igazságosság elve csorbuljon, egyetlen módon lehet kiküszöbölni, méghozzá úgy, hogy a jogi szervek erejét, illetve a jogi szabályok és normák kikényszeríthetőségét növeljük. A nemzetközi szervezetek szerepe a továbbiakhoz hasonlóan nőni fog. A bíróságokra fókuszálva: a széttöredezés megfelelő eszközök híján olyan szintű megbízhatatlansághoz és kiszámíthatatlansághoz vezethet, amely már a kihasználhatóságot veszélyezteti és ezért a jogi szervek jelentős intézményi reform, illetve szerepváltás nélkül hosszú távon nem maradhatnak fenn. Az egyének számára mind jogaik, mind kötelezettségeik kikényszeríthetősége nőni fog, amely voltaképpen az egyének szerepének jelentősebbé válását továbbra is elősegíti.

Dolgozatom utolsó részében arra tettem kísérletet, hogy a nemzetközi jogi folyamatoknak egy kiválasztott nemzetközi elmélet, a kozmopolitanizmus szemüvegének segítségével fókuszált elemzését adjam. Így az elemzésben különös hangsúly került a globalizáció-univerzalizáció jelenségére, illetve az egyének szerepére. Az elmélet összegezve a következőket mondhatja nekünk az aktuális folyamatokról: a hálózatosodás és az univerzalizáció egyértelműen üdvözlendő, hiszen ez az egyének globális közösségének megvalósulása felé vezet. Fontos az, hogy a procedurális igazságosság kérdéseire reagáljunk, így az elmélet részben egy intézményi reformban, részben viszont – *bottom-up* jellegénél fogva – egyének transznacionális közösségének kialakulásában látja a megoldást. Az új folyamatok jelentős mértékben egy ilyen közösség felé visznek, a bíróságok hatóságának egyénekre való kiterjedése az egyének közti kapcsolatok erősödését is magával hozza.

Elemezési keretem szempontjából fontosnak tartom kihangsúlyozni azt, hogy a nemzetközi rendszer folyamatait az interdependencia miatt, amely nemcsak állam és állam, hanem a különböző specializált területek között is fennáll, minél többféle tudomány eszközrendszerével és minél szélesebb fókusszal kellene vizsgálnunk. Dolgozatomban ezért a fókuszt a jogelméletiről kiterjesztettem a politikaelméletire is.

A nemzetközi jog a nemzetközi rendszer egészéhez hasonlóan egyszerre válik mélyebbé és töredezettebbé. Létjogosultságának alapkérdése végső soron az lesz, meg tud-e felelni a vele szemben támasztott egyre növekvő elvárásoknak, és ki tud-e rakni egy egységes képet a töredező nemzetközi rendszer darabkáiból; a nemzetközi szervezetek által alkotott rezsimekből, a regionális integrációkba tömörülő államokból és a kisebb közösségekhez ragaszkodó, nemzeti és csoportidentitásuk által elválasztott egyénekből.

Felhasznált irodalom

1. Másodlagos források

Könyvek

Baylis, John – Smith, Steve – Owens, Patricia (2008): The globalization of world politics. An introduction to international relations. Oxford University Press, Oxford.

Bokorné Szegő Hanna (2003): Nemzetközi jog. Aula Kiadó, Budapest.

Buzan, Barry – Waever, Ole - de Wilde, Jaap (1998): Security. A new framework for analysis. Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.

Dinh, Nguyen Quoc - Daillier, Patrick – Pellett, Alain (1998): Nemzetközi közjog. Osiris Kiadó, Budapest.

Herczegh Géza, Dr. (szerk.) (1993): Nemzetközi jog. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Kardos Gábor - Lattmann Tamás (szerk.) (2010): Nemzetközi jog. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest.

Reinisch, August (2008): The proliferation of international dispute settlement mechanisms: the threat of fragmentation vs. the promise of a more effective system? Some reflections from a perspective of investment arbitration. In: Buffard, I. – Crawford, J. – Pellett, A. – Wittich, S. (szerk.) (2008): International law between universalism and fragmentation. Festschrift in honour of Gerard Hafner. Koninklijke Brill NV., Netherlands.

Prost, Mario (2008): Les unités du droit international et la politique de la fragmentation. Université McGill, Montréal.

Shaw, Malcolm N. (1997): International Law. Cambridge University Press, Cambridge.

Cikkek

Abi-Saab, Georges (1999): Fragmentation or Unification: Some concluding remarks. N.Y.U. Journal of International Law and Politics. 31/4.

Burke-White, William W. (2004): International legal pluralism. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Charney, Jonathan I. (1999): The Impact on the International Legal System of the Growth of International Courts and Tribunals. N.Y.U. Journal of International Law and Politics. 31/4.

Comtois-Dinel, Eve-Lyne (2006): La fragmentation du droit international: vers un changement de paradigme? Lex Electronica. 11/2.

Dupuy, Pierre-Marie (2006): La fragmentation du droit ou des perceptions qu'on en a? EUI Working Paper LAW. 2006/14.

Dupuy, Pierre-Marie (1999): The danger of fragmentation or unification of the international legal system and the International Court of Justice. N.Y.U. Journal of International Law and Politics. 31/4.

Fischer-Lescano, Andreas – Teubner, Gunther (2004): Regime-collisions: the vain search for legal unity in the fragmentation of global law. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Fischer-Lescano, Andreas – Teubner, Gunther (2004): Reply to Andreas L. Paulus Consensus as fiction of global law. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Green, Fergus (2008): Fragmentation in two dimensions: the ICJ's flawed approach to non-state actors and international legal personality. Melbourne Journal of International Law. 48/9.

Hafner, Gerard (2004): Pros and Cons Ensuing from Fragmentation of International Law. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Kingsbury, Benedict (1999): Foreword: Is the Proliferation of International Courts and Tribunals a systemic problem? N.Y.U. Journal of International Law and Politics. 31/4.

Koskenniemi, Martti (összegzés) (2006): Report of the Study Group of the International Law Commission. *Fragmentation of international law: difficulties arising from the diversification and expansion of the international law*. International Law Commission, Geneva. Forrás: Un.org. http://untreaty.un.org/ilc/texts/instruments/english/draft%20articles/1_9_2006.pdf Letöltés dátuma: 2011. március 25.

Marchetti, Raffaele (2009): Mapping alternative models of global politics. International Studies Review. 11/1. Forrás: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/j.1468-2486.2008.01828.x/pdf. Letöltés dátuma: 2011. március 25.

Meltzer, Joshua (2004): Interpreting the WTO agreements – A commentary on Professor Pauwelyn's approach. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Paulus, Andreas L. (2004): Commentary to Andreas Fischer-Lescano & Gunther Teubner The legitimacy of international law and the role of the state. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Pauwelyn, Joost (2004): Bridging fragmentation and unity: international law as a universe of inter-connected islands. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Rao, Sreenivasa Pemmaraju (2004): Multiple international judicial forums: a reflection of the growing strength of international law or its fragmentation? Michigan Journal of International Law. 25/4.

Romano, Cesare P.R. (1999): The Proliferation of International Judicial Bodies: The Pieces of the Puzzle. N.Y.U. Journal of International Law and Politics. 31/4.

Simma, Bruno (2004): Fragmentation in a positive light. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Singer, Marcus G. (1963): Hart's Concept of law. The Journal of Philosophy. 60/8. Forrás: http://www.jstor.org/stable/pdfplus/2023267.pdf. Letöltés dátuma: 2011. március 26.

Tahvanainen, Annika (2004): Commentary to Professor Hafner. Michigan Journal of International Law. 25/4.

Un.org. http://www.un.org/News/Press/docs/2010/sc10141.doc.htm. Letöltés dátuma: 2011. március 25.

2. Elsődleges források

ENSZ Alapokmány (1945)
forrás:http://www.un.org/en/documents/charter/index.shtml. Letöltés dátuma: 2011. március 28.